

KILDEGJENNOMGANG

Middelalderske kirkesteder i Aust-Agder fylke

Fjære kirke. Foto: Riksantikvaren

INNHold

INNLEDNING	4
GJERSTAD KOMMUNE	5
Gjerstad	5
RISØR KOMMUNE	7
Søndeled	7
VEGÅRDSHEI KOMMUNE	8
Moland (Vegårshei)	8
TVEDESTRAND KOMMUNE	9
Holt (hovedkirke)	9
Dypvåg	10
ARENDAL KOMMUNE	11
Tromøy	11
Østre Moland (Austre Moland)	12
Flosta St. Lavarns (?)	13
Hisøy	15
ØYESTAD KOMMUNE	17
Øyestad (hovedkirke)	17
GRIMSTAD KOMMUNE	19
Fjære	19
Landvik (Hommedal, hovedkirke)	21
Eide	22
Hesnes kapell	24
FROLAND KOMMUNE	25
Froland	25
LILLESAND KOMMUNE	27
Vestre Moland (hovedkirke)	27
Høyvåg	29
BIRKENES KOMMUNE	30
Birkenes	30
Herefoss	31
Vegusdal	33
VALLE KOMMUNE	35
Valle (hovedkirke)	35
Hylestad	37
Nedlagt kirkested på 67 Bjørgum:	38

Nykirken på 68 Ryssestad	39
Nomeland.	40
BYKLE KOMMUNE	42
Bykle.	42
BYGLAND KOMMUNE	44
Bygland (hovedkirke)	44
Årdal	46
Sandnes (gamle «Sandnes kapell»)	48
Austad (gamle)	50
EVJE OG HORNNES KOMMUNE	52
Evje (hovedkirke)	52
Hornes	54
IVELAND KOMMUNE	55
Iveland.	55
ÅMLI KOMMUNE	57
Askland (Gjøvdal)	57
Austenå	58
Hillestad (Tovdal)	60
Åmli (hovedkirke)	61
FORKORTELSER	63

INNLEDNING

Kildegjennomgangen er en oversikt over middelalderske kirkesteder. Den dekker både kirkesteder som er i bruk i dag og noen av de som er nedlagt.

Gjennomgangen er ordnet etter kommunenummer, mens rekkefølgen på kirkestedene er tilfeldig.

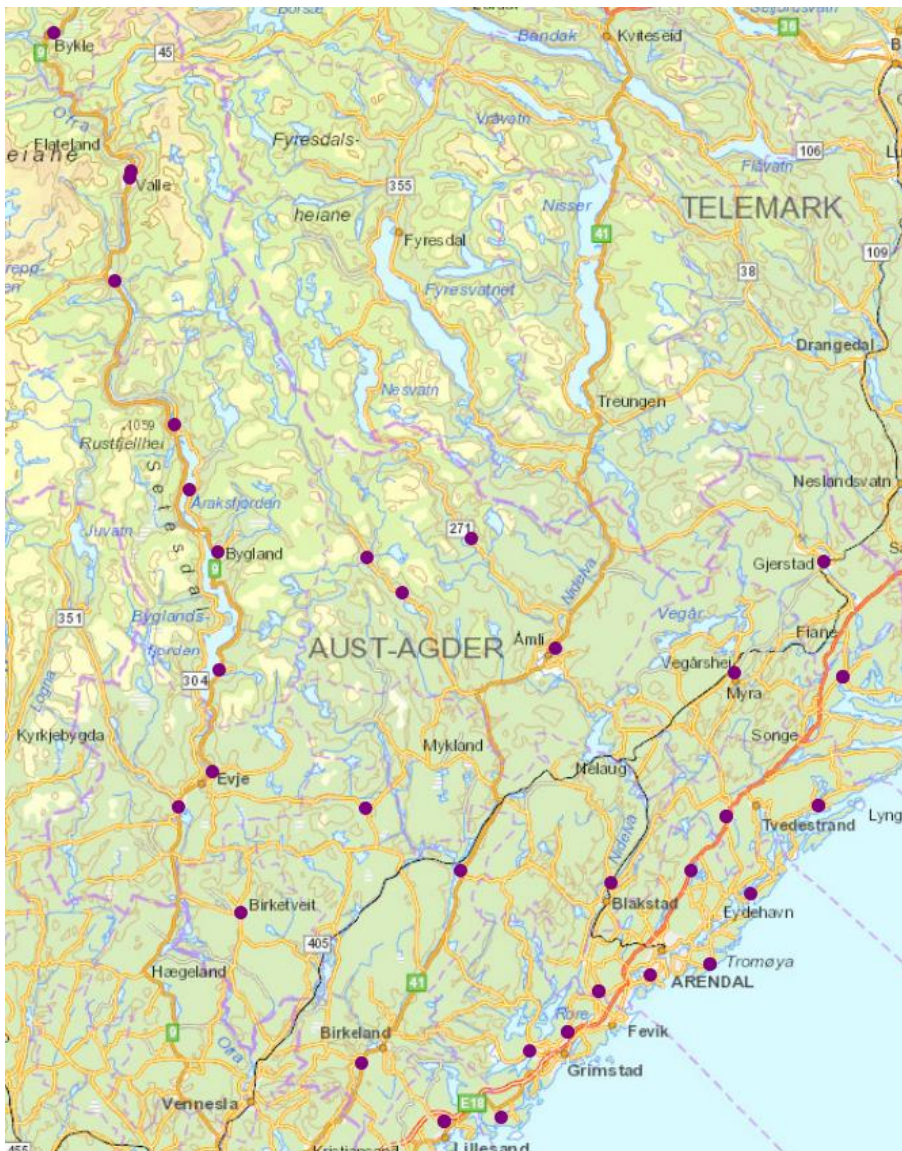
ID er henvisning til id.nr. i Riksantikvarens database over kulturminner, Askeladden, www.asketadden.ra.no.

Kildene som er benyttet, er både arkiver, bygdebøker og eldre skriftlig materiale. Oversikt over forkortelsene for disse kildene, fins på siste side.

Kildegjennomgang for registrering av middelalderske kirkesteder er utført av NIKU ved Jan Brendalsmo på oppdrag av Riksantikvaren. Kildetekstene er oppdaterte i 2014.

Forberedelse av kildetekstene for publisering og kopling til ID-nummer i Askeladden er gjort av Jan-Erik G. Eriksson, Riksantikvaren.

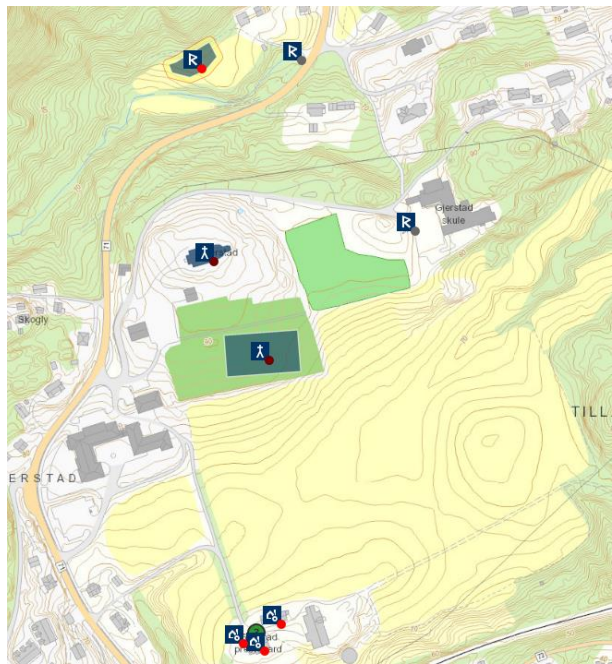
Registreringen av middelalderkirkegårdene i Aust-Agder fylke er utført av NIKU i 2008 og av Riksantikvarens distriktskontor Syd 1995-2006.

GJERSTAD KOMMUNE

GJERSTAD (hovedkirke), gnr. 11 Gjerstad prestegård (Gjerstad sogn). Gjerstad kommune. ID 84256

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 11) Gjerstad prestegård er i 1514 (*gerixstade kirkia*, DN XXI:716), men prest nevnes i 1400 (*Salmon Jenisson prester a Gerikstadum*, DN X:95). Nåværende kirke, en langkirke i reisverk bygd 1842-1848, står på (gnr. 11) Gjerstad prestegård hvis opprinnelige navn er Gjerstad (NG 11). En eldre kirke, trolig en stavkirke, ble revet i 1737. Ny kirke ble satt opp umiddelbart, trolig på samme sted som den forrige. «Den tida bygda var uten kjærke, heldt presten messe på Skautebereget, ein liten fjellrygg der bautaen nå står» (Vevstad 1998:24). Nåværende kirke ble reist på en lav fjellrygg «120 alen frå den gamle kjærka» mot nordnordvest, og den gamle kirken ble revet 1849 (op.cit. s. 52f, 61). Middelalderkirken skal ifølge en skisse av 1849 ha stått på samme sted som en kirke påbegynt 1737, dvs. om lag 85 m rett ned/sør for nåværende kirke (Aas 1999:33). Skissen fra 1849 viser plassering og utstrekning av den gamle kirke og kirkegård i forhold til det nåværende anlegg. I forbindelse med opparbeiding av ny kirkegård oppe ved den nåværende kirken ble det i 1852 fjernet store masser fra den gamle kirkegården: «Da den gamle Kirkes Tomt er befunden særdeles tjenelig til Gravning og bestaar af ren Sand i en Dybde af 3 Alen, uden at man derefter stødte paa Bunden med en nedrammet Jernstør, saa bliver den gamle Kirkegaard at sunke [senke] 2 a 3 Fod [0,6-09 m] og Jorden at bringe til Udfyldning udad imod Muren [inne på den den kirkegården]» (Gjerstad kirkes bygningskommisjon). 26 mars 1514 var det visitas på Gjerstad (DN XXI:716). Rundt 1620 var Gjerstad hovedkirke med annekser på Sønedeled og Moland/Vegårshei (St.S. 188f). Til samme tid het det at «*Thiende aff Sønedeleff sougen haffuer aff Arildts thiidt ganget en wisz renntte thill præsten aff huer gaard*» (St.S. 191), noe som vel må forstås som en variant av den gamle (smør)reiden. Videre «*Aff Molands sougen thager præsten ingen tiende, anden end paa smør reede*» (St.S. 192). Rett ned/sør for kirke og prestegård, ved nordenden av Gjerstadvannet heter det Korsen, en mulig antydning om et tidligere kors i friluft. Bnr. 42 av Gjerstad er Klokkargarden, og bnr. 31 heter Prestehagen. Et stykke sørøst for kirken finnes en gruppe navn samlet: Prestliene, Prestkleiva og Kjerringåsen. Det sistnevnte navnet kan være en forvanskning av Kjerkekengåsen. (kartreferanse: BT 021-5-2/4).

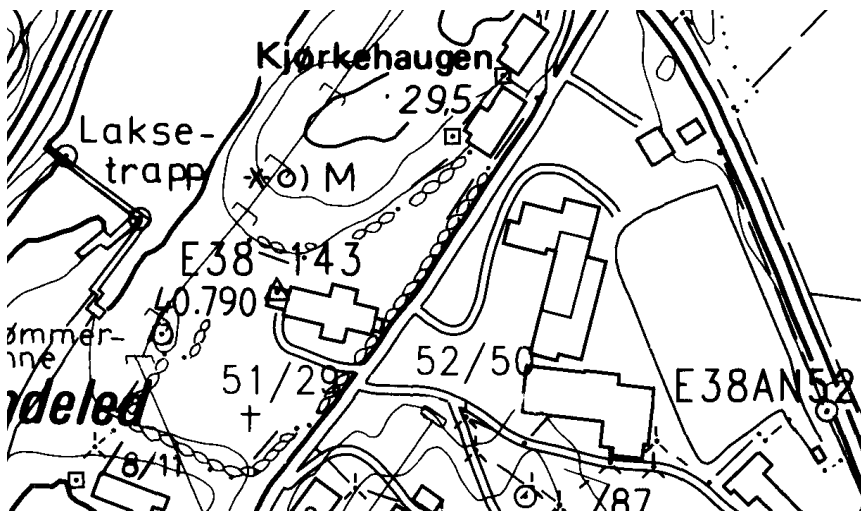

RISØR KOMMUNE

SØNDELED, gnr. 51 Sønedeled lille (Indre Sønedeled sogn). Risør kommune.

ID 84718

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 51) Sønedeled lille er rundt 1620 (*Synneleff kjercke*, St.S. 188), men prest ved kirken nevnes allerede i 1320 (*sira Eiriki a Sundaleidi*, DN I:160). Kirken har dessuten en døpefont i kleber, datert til 1250-1275 (Solhaug 2001:59). Kirken står i grensa mellom Sønedeled lille og store, ved nordenden av Sønedeledfjorden på østsida av den korte elvestrekningen fra Brøbørvann ned til fjorden. Av den romanske steinkirken er kun det rektangulære skipet med de rundbuede portalene bevart. Trolig har den hatt smalere, rektangulært kor (jfr. Masdalen 2000:14), og rimeligvis er kirken bygd rundt midten av 1100-tallet. I 1752 ble den påbygd et vesttårn, og i 1768 ble koret revet, korsarmer mot nord og sør bygd til og nytt kor reist i øst. Et kart som viser de suksessive kirkegårdsutvidelser finnes hos Hellerdal (2000:47). Rundt 1620 var Gjerstad hovedkirke med annekser på Sønedeled og Moland/Vegårshei (St.S. 188f). Til samme tid het det, når det gjaldt hovedkirkeprestens tiende av bøndene i Sønedeled annekset, at «*Thiende aff Sønedeleff sougen haffuer aff Arildts thiidt ganget en wisz renntte thill præsten aff huer gaard*» (St.S. 191), noe som vel må forstås som en variant av den gamle (smør)reiden. Allerede rundt 1400 stod Sønedeled kirke uten egen prest (DN X:95), for da var det Gjerstadpresten som var på Sønedeled og bevitnet salget av en part i Gryting i øvre Gjerstad. Gjerstadprestene fortsatte å bruke dette tidligere prestebruket (DN XXI:461), fram til det ble makeskiftet av biskop Eilif med skyldpart på Vegårshei (Daae 1899:111f). Noen titalls meter nord for kirken ligger åsen Kjørkehaugen. Gården (50/29) Øren ligger på en odde ut i fjordbunnen rett sør for kirken, og på denne oddens bratte ytterside heter det Presthella. (kartreferanse: BU 018-5-1).

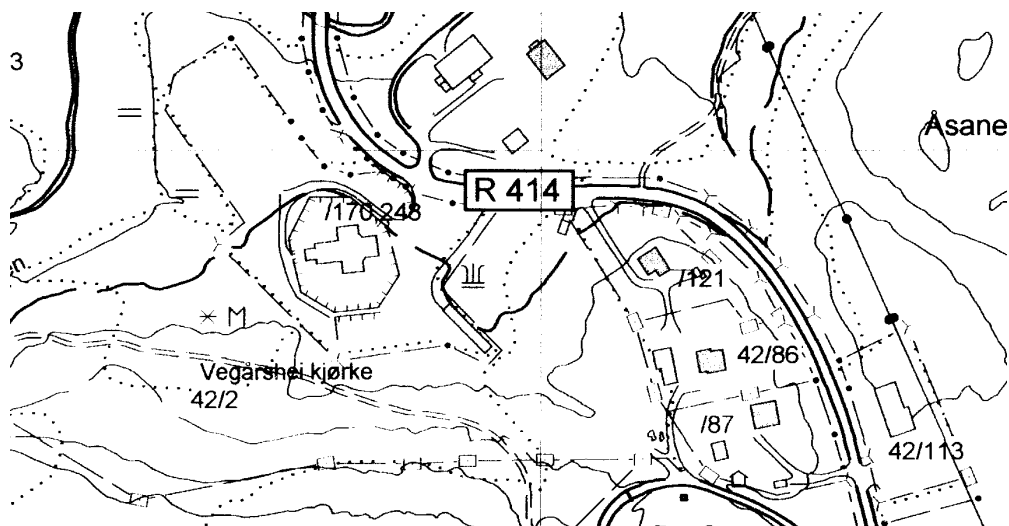

VEGÅRDSHEI KOMMUNE

MOLAND (VEGÅRSHEI), gnr. 42 Moland (Vegårshei sogn). Vegårshei kommune.

ID 85792

Eldste omtale av kirke og sogn på (gnr. 42) Moland er i 1347 (Modgulandar kirkiu sokn, DN IV:323). En stavkirke på stedet fikk nytt kortilbygg i 1630, men få år etter – i 1667 – ble kirken revet. Ny kirke ble reist samme år. Denne ble i sin tur revet i 1810 og den nåværende kirken ble bygd samme året, en reisverkiskirke med korsformet grunnplan (Tveiten 1965:169f). Det ser ut til at samtlige kirker er blitt bygd på samme sted. Kirken var i tidlig etterreformatorisk tid en «Lovekirke eller Gavekirke, fordi folk, der var i Fare eller i Havsnød gjorde Løfter om at ville skjenke en Gave til en saadan Kirke, om de frelstes. I den gamle kirke [1667-1810] havdes en anseelig Tavle ophængt over Chordøren, der var en saadan Løfte-Gave» (Aas, 1999:28). Rundt 1620 var Gjerstad hovedkirke med annekser på Sønedeled og Moland/Vegårshei (St.S. 188f). Til samme tid het det at «Aff Molands sougen thager presten ingen tiennde, anden end paa smør reede [reide]» (St.S. 192). Rett sør for kirken ligger åsen Kjørkliheia, og noen hundre meter nordvest for kirken er noen knauser ved navn Liksteinhella. (kartreferanse: BS 018-5-1).

TVEDESTRAND KOMMUNE

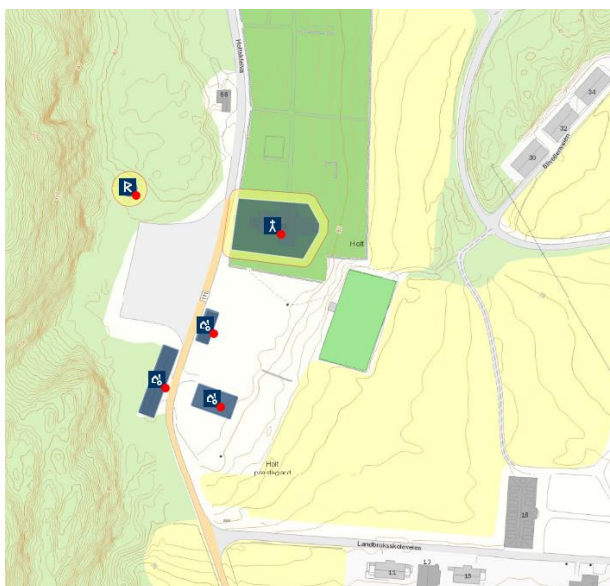
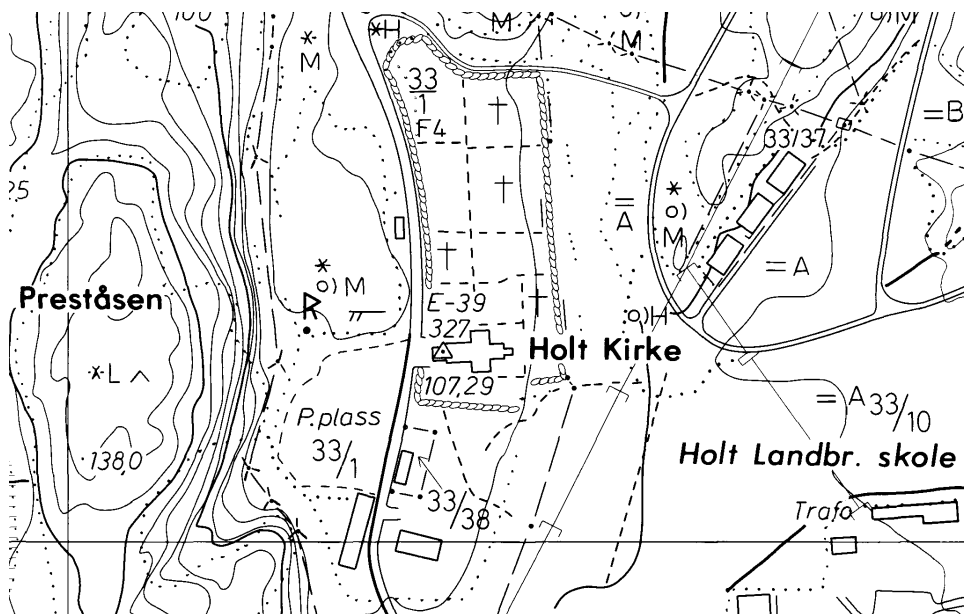
HOLT (hovedkirke), gnr. 33 Prestegården (Holt sogn). Tvedestrand kommune.

ID 84613

Kun skipet av den (trolig) romanske steinkirken er bevart. En del av kirken ble revet på 1750-tallet, og ved påbygg øst for skipet fikk kirken korsformet grunnplan (Ekroll 1997:242).

Trolig var det et smalere, rektangulært (?) kor som ble revet, for i den bevarte del av kirken er en sørportal plassert helt i vest. Dermed kan det ikke være på tale med en kirke med rektangulært grunnplan, for da ville sørportalen stått i østre del av den bevarte del av bygningen. Kirken står på (gnr. 33) Prestegården hvis opprinnelige navn er Holt (NG 45).

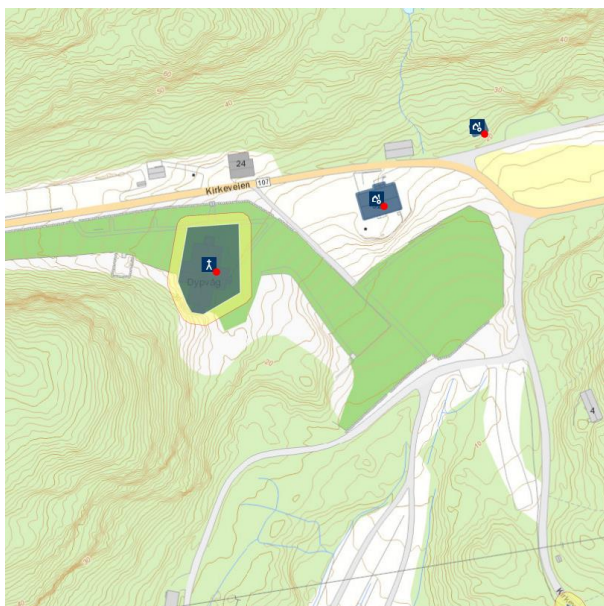
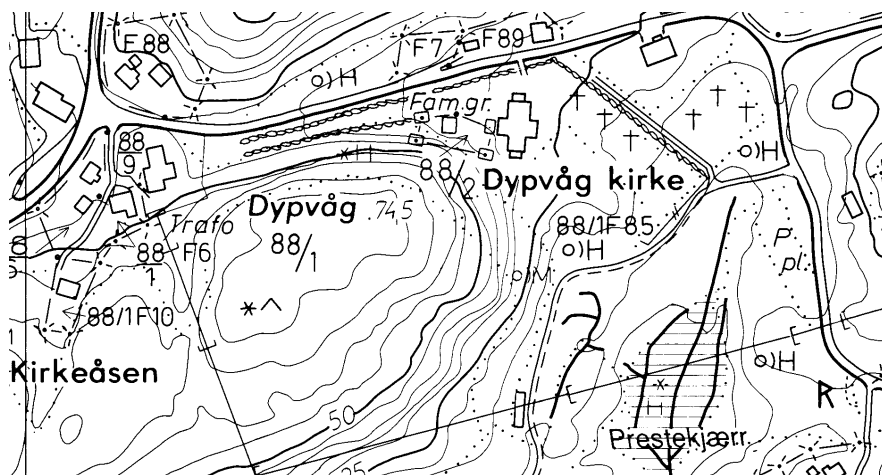
Ut fra lokaltopografi, gårdsgrenseløp og navnetyper bør i tillegg til Prestegården også (dagens gnr. 30) Lilleholt, (31) Solberg østre og (32) Solberg vestre kunne regnes til opphavsgården i tiden da kirken ble reist. I en krans rundt kirken mot nord, vest og sør finnes navnene Klokkekollen, Preståsen og Bispeheia. 30 juni 1374 var det muligens visitas på Holt (DN I:427). Under 100 m vest for kirken finnes rester av et gravfelt, og det er i nyere tid flyttet dit steinene i en ”dommerring” fra et annet gravfelt i bygda. (kartreferanse: BS 015-5-3).

DYPVÅG, gnr. 25 (=88) Prestegården (Dypvåg sogn). Tvedestrand kommune.

ID 84042

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 88) Prestegården, hvis opprinnelige navn er Dypvåg (NG 36), er rundt 1620 (*Dybwog kiercke*, St.S. 194). Sognet nevnes i 1489 (*Dybuogss sogn*, Reg. 615), og kirken har en døpefont i kleber datert til 1150-1200 (Solhaug 2001:36). Kun deler av skipet står igjen etter den middelalderske steinkirken, da koret ble revet i 1759 (Ekroll 1997:242). Nåværende kirke har korsformet grunnplan der det middelalderske skipet utgjør vestre korsarm. Det gjenværende murverket gir ikke grunnlag for nærmere datering, men ut fra det at middelalderkirken ser ut til å ha vært bygd med et smalere og mindre korparti i forhold til skipet, er det rimelig å anta at den er samtidig med eller noe eldre enn døpefonten. Rundt 1620 var Holt hovedkirke med annekser i Tromøy, Østre Moland, Dypvåg og Flosta (St.S. 193ff). Til samme tid var det 13 gårder i Dypvåg sogn, og det ble kommentert at «*Her saaes lidet eller jnthett*» (St.S. 197). Også i 1561 var det kapellanen ved hovedkirken på Holt som betjente Dypvåg kirke (DN XXI:1097). Under bnr. 4 av (87) Reinsfjell ligger Kirkemyra. Rett vest for kirken heter det Kirkåsen, rett i sør Prestekjærr og tvers av Dypvågkilen i øst Kirkefjell. Rett under Kirkefjell ligger Kobbervikdalen som munner ut i Dypvågkilen, og navnet viser trolig til tidligere sted for utveksling (kaup). Også lenger sør for kirken heter det Prestekjærr, og ut for dette ligger Presteholmene. Disse navnene mer enn antyder at kirken hadde egen prest i tida fram til rundt 1400. (kartreferanse: BU 015-5-1).

ARENDALE KOMMUNE

TROMØY, gnr. 16 Brekken (Tromøy sogn). Arendal kommune.

ID 85672

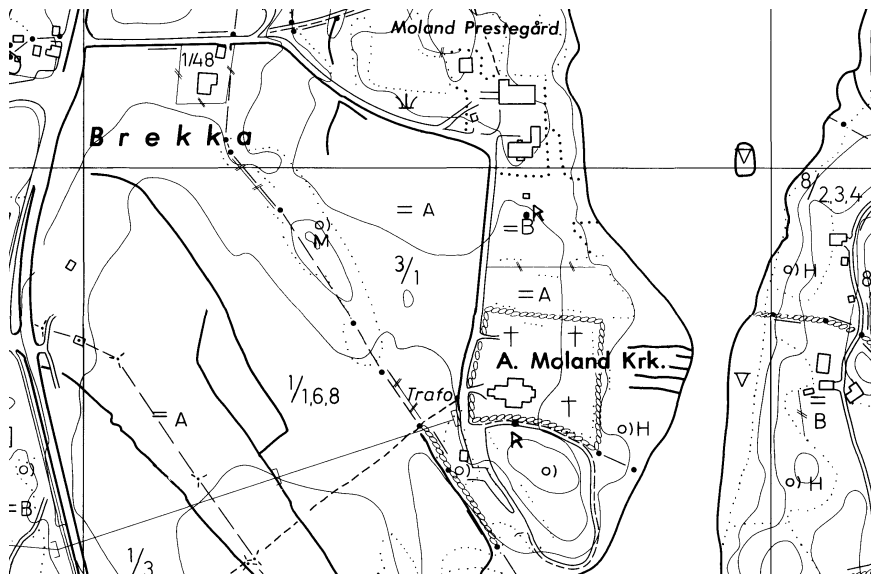
Eldste omtale av en kirke på (gnr. 16) Brekken er rundt 1620 (*Thromøe kiercke*, St.S. 193), men prest på stedet er nevnt allerede i 1320 (*sira Ifuar j Prumu*, DN I:160). Samtidig har kirken en døpefont i lys grå kleber datert til 1275-1325, mest trolig 1305-1325, stilmessig relatert til steinhoggermiljøet ved Stavanger domkirke (Solhaug 2001:92). Tromøy kirkes bygningshistorie er komplisert. I utgangspunktet er steinbygningen reist på 1100-tallet, men i løpet av middelalderen er den blitt kraftig ombygd. Sin nåværende korsformede grunnplan fikk den 1748-51 ved at det ble bygget til korsarmer i tre mot nord og sør. I det middelalderske koret finnes det en rekke lett buede kvader. Dersom disse stammer fra et eldre kor har i så fall dette hatt en kraftig apside. Alternativt kan disse komme fra et rundt vesttårn som er blitt revet – eller begge deler. Et mulig alternativ kan være at buekvaderne viser til en opprinnelig rundkirke med diameter 4,1-4,2 m, og således en grunnflate på ca. 52 m²/31 m² forutsatt en murtykkelse på 1 m (Falck 2008:167). Dekorelementer på korportalen antyder likheter med Berg, Hedrum og Tjølling kirker i søndre Vestfold, noe som bekreftes ved bruken at den buede kvaderen også er i larvikitt. Dette viser til kontakt med steinhoggere i søndre Vestfold. Rundt 1620 var Holt hovedkirke med annekser i Tromøy, Østre Moland, Dypvåg og Flosta (St.S. 193ff). 7 mars 1320 var det muligens visitas på Tromøy, idet så vel prosten som en rekke Agderprester da var samlet (DN I:160). På (18) Bjelland finnes navnet Kirkestenskjerr, trolig relatert til stedet der stein ble brutt til kirkebygget. Ytterst på odden i sør finnes navnet Krossen, trolig en indikasjon på et tidligere kors i friluft. En *Prestengh* nevnt i Tromøy sogn 1620 (St. S. 236) er ikke lokalisert (NG 102). Rett utenfor kirkegården både i nordøst og sørvest ligger det graver, så kirken må være bygd midt i et større gravfelt. (kartreferanse: BS 011-5-3).

ØSTRE MOLAND (Austre Moland), gnr. 3 Moland prestegård (Østre Moland sogn).
Arendal kommune.

ID 83828

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 3) Moland prestegård, hvis opprinnelige navn er Østre Moland (NG 87), er rundt 1620 (*Øster Molands kierke*, St.S. 194). Sognet er nevnt i 1450 (*molanda sokn*, DN XXI:463). Kirken har helt klart hatt egen prest fram til rundt 1400, men deretter er den blitt betjent fra hovedkirken på Holt. I 1723 blir gården nevnt som sete for en residerende kapellan (NG 87). En eldre kirke, trolig en stavkirke, ble revet i 1633 og ny kirke ble bygd på samme sted. Deretter ble det reist nok et nybygg, i 1673, en liten langkirke av tømmer. Denne kirken utgjør vestskipet i nåværende kirke, en kirke med korsformet grunnplan ferdigstilt i 1779 (Weierholt 1973:36, 56, 66). Rundt 1620 var Holt hovedkirke med annekser i Tromøy, Østre Moland, Dypvåg og Flosta (St.S. 193ff). Noen hundre meter nordvest for kirken, under Brekka østre, heter det Kjerkedalen. Rett utenfor kirkegården i nord og sør, samt innenfor denne om lag 50 meter nord for kirken ligger gravhauger, så kirken er tydeligvis reist midt i et gravfelt. (kartreferanse: BR 013-5-2).

FLOSTA ST. LAVRANS (?), gnr. 3 (=68) Flosta (Flosta sogn). Arendal kommune.

ID 84165

Eldste sikre omtale av en kirke på (gnr. 68) Flosta er rundt 1620 (*Flosta cappell*, St.S. 195), men Flosta sogn, samt en kapellan som betjente Flosta kirke fra Holt, nevnes i 1561 (DN XXI:1097). I 1704 het det at 200 år tidligere hadde skipbrudne bygd et kapell på Flosta, og at det siden da hadde vært underholdt av «en og anden Guds børn». Kapellets inntekter skulle være så små at de så vidt dekket utgiftene til brød og vin (Wikander 1985:46f). Nåværende kirke ble ferdigstilt i 1864 og framstod da som (i stort sett) en tømmerkirke med korsformet grunnplan. «Den lille korsarmen ved inngangen fra våpenhuset [i vest] er de siste restene av den eldste kirken, en enskipet langkirke som ble sterkt reparert i 1632». I 1747 ble den gamle langkirken til dels revet og fikk korsformet grunnplan ved tilføyelse av korsarmer mot nord og sør. I 1864 ble østre korsarm revet og erstattet med en større korsarm og sakristi i øst (Nilsen 1988:2). Det er således rimelig å anta at nåværende kirke står på samme sted som den middelalderke. Dedikasjonen er ut fra innskriften på kirkeklokken (*Laurenti marti miles fortis...*). Rundt 1620 var Holt hovedkirke med annekser i Tromøy, Østre Moland, Dypvåg og Flosta (St.S. 193ff). Til samme tid var det 9 gårder i Flosta sogn, og det ble kommentert at «*Giffuis prestenn for thiennden i pendinge aff huer gaard 8 sz., er in summa aarligen 4 ½ mk.*» (St.S. 197). Flosta må ha vært en sentral gård i middelalderen, for i 1444 solgte adelsmannen Rolf Kane en stor skyldpart i gården til lensherre på Lista adelsmann Hartvik Krummedike (DN VIII:321). (kartreferanse: BS 013-5-4).

HISØY, gnr. 5 His (Hisøy sogn). Arendal kommune. Nedlagt kirkested.

ID 84578

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 5) His er ved presten der i 1320. Da var *sira Rolfue gamle j Hiss* sammen med en rekke andre menn, derunder prestene på Sønedeled, Fjære og Tromøy, til stede og bevitnet et gavebrev fra adelsmannen på Talgje i Ryfylke, herr Gaute Isaksson og hans hustru fru Ingebjørg Jonsdatter (DN I:160). Hvor brevet ble skrevet er ukjent, men det må ha vært i Aust-Agder et sted – kanskje på Hisøy. Trolig var det på denne tida kun én gård på øya: His (jf. DN XVIII:30, XVIII:39, XVIII:70). Det er usikkert hvor middelalderkirken sto, men rimeligvis på His. Kirken er ikke nevnt i Stavanger bispedømmes jordebok ca. 1620 og må være lagt før denne tid. Nåværende kirke – en tømmerbygning med korsformet grunnplan – ble reist på 1840-tallet (NG 103). Fra nord og ned over Hisøy løper Kirkeveien, og rett sørvest for kirken er bevart et kort veistykke kalt Gamle Kirkeveien og som leder mot nåværende kirke. Denne veibiten kan være en antydning om at nåværende kirke er reist på stedet der middelalderkirken sto. (kartreferanse: BR 011-5-3).

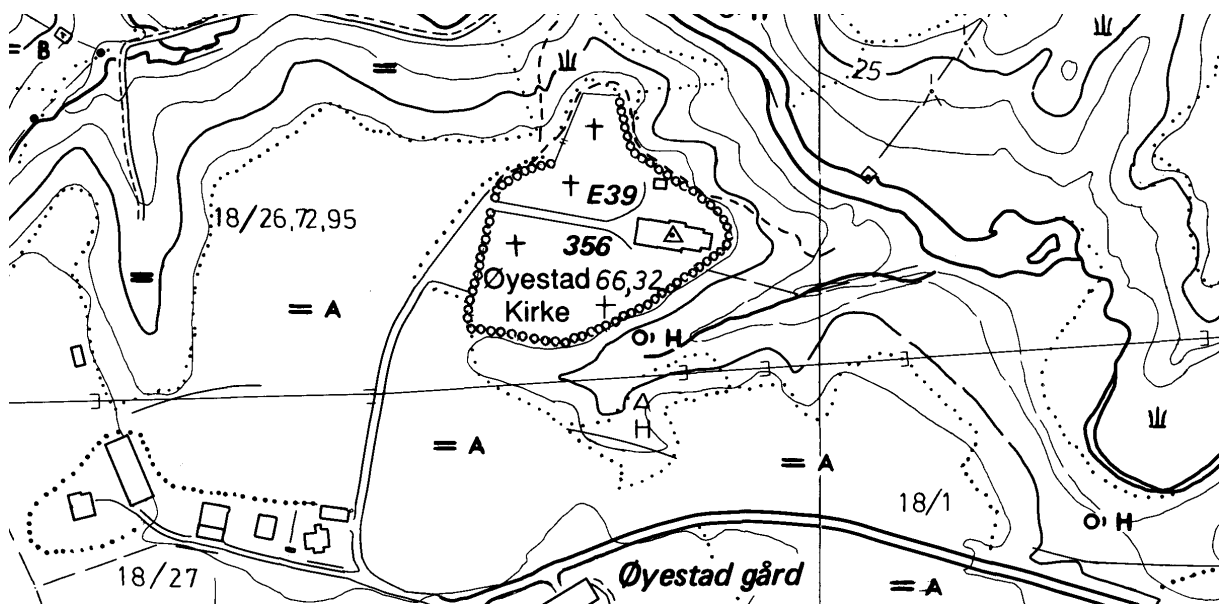

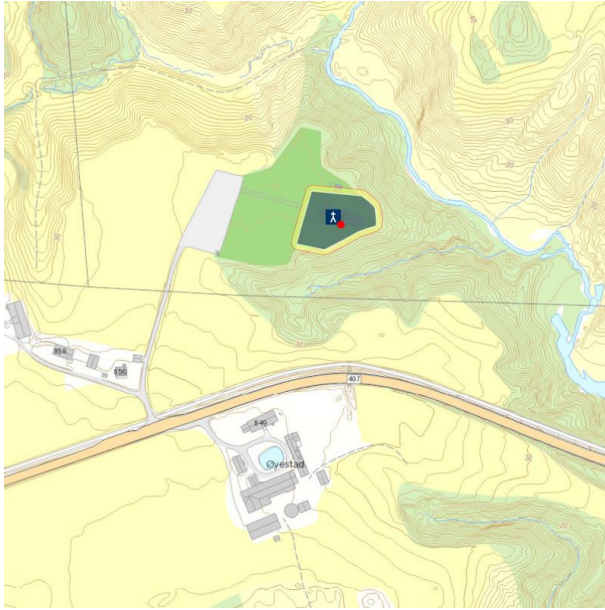
ØYESTAD KOMMUNE

ØYESTAD (hovedkirke), gnr. 18 Prestegården (Øyestad sogn). Øyestad kommune.

ID 85939

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 18) Prestegården, hvis opprinnelige navn er Øyestad (NG 105), er i 1347 (*Oeyiastadar kirkiu*, DN IV:323). Prest på stedet nevnes noen år tidligere, i 1338 (*sira Narfua a Oeyiastodum*, DN IV:232, 233). Videre har kirken fot med skaft fra en døpefont i kleber datert til 1275-1325 (Solhaug 2001:107f). I sin nåværende utforming framstår Øyestad kirke som en rektangulær steinbygning med et yngre kortilbygg i tre. De to portalene i skipet har klart gotiske elementer i tillegg til de spisse buene, og kongehodet (fjernet) over vestportalen og bispehodet over sørportalen viser til nær kontakt med domkirken i Stavanger (Ekroll 1997:241). Likevel er det sannsynlig at Øyestad kirke opprinnelig ble bygd i romansk stil. En nybygd steinkirke i dette området i gotisk tid er mindre realistisk, så trolig er de gotiske elementene resultat av en større ombygging – antageligvis i forbindelse med at kirken ble sognekirke i et kannikdømme på slutten av 1200-tallet. Prestene ved kirken omtales seinere i middelalderen som kanniker ved Stavanger domkirke (DN XVIII:70, IV:942, XXI:618, XXI:713). Da ble trolig det opprinnelige koret revet og skipet forlenget, slik at bygningen framsto med rektangulært grunnplan og innvendig markert korskille. Som støtte for en datering av den eldre steinkirken til første halvdel av 1100-tallet kommer et antall kvader fra en romansk portalbue (alt. østvindue) som i dag ligger på kirkegårdsmuren sør for kirken. Trolig kommer kleberer til kvaderen i Fjære, Tromøy og Øyestad kirker fra et budd ved Vangen, nær ved Øyestad. Det forhold at prestene ved Øyestad var kanniker antyder at kirken kan ha vært en av de tidlige hoved- eller fylkeskirkene. Rundt 1620 var Øyestad hovedkirke med annekser på Fjære og Froland (St.S. 199f). Til samme tid het det at «*Thienden till Øyestad præsteboell kan beløbe sig, aff Øyestad och Fierre sogner, hennwed 38 t korn. Menn aff Frolands sogenn giffues allenne smør rede*» (St.S. 201). I 1884 var kirkestedet blitt flyttet til (36/7) Bjorbekk, og kirken på Øyestad fikk status av kapell (NG 105). 1900 brant Øyestad kirke men ble gjenreist og innviet 1902 (Bråstad 1981:290f). Over et jorde nordøst for kirken løper et tråkk kalt Kirkeveien, og rett øst for dette heter det Degnekjerr. En vei som passerer kirken et stykke mot vest heter Presteveien. (kartreferanse: BQ 010-5-1).

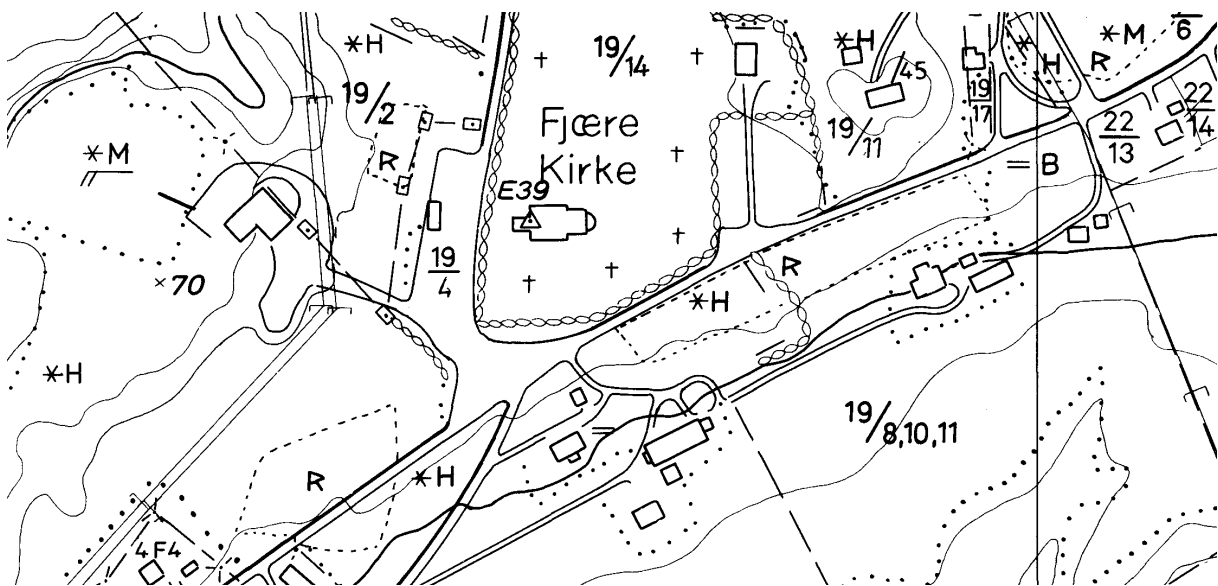

GRIMSTAD KOMMUNE

FJÆRE, gnr. 19 Fjære (Fjære sogn). Grimstad kommune.

ID 84152

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 19) Fjære er i 1386 (*fiardha *Kyrkiua*, DN XXI:175), og prest på stedet nevnes i 1320 (*sira Þorgylsi aa Fyrði*, DN I:160). Kirken har en døpefont i kleber datert til 1275-1325 (Solhaug 2001:42). Den romanske steinkirken fra rundt midten av 1100-tallet har rektangulært skip og smalere, rektangulært kor med sekundær apside og et sakristi fra nyere tid på korets nordside. Det kan se ut til at koret og apsiden er ombygd/utvidet på 1200-tallet, og det er mulig apsidehvelvet skal ses i denne sammenheng (Sinding-Larsen 1940). En rekke bevarte kvader, som i dag befinner seg på forskjellige steder i kirken, gir sammen med en usedvanlig høy vestportal antydninger om en mer kompleks bygningshistorie enn hva kirkens førsteinstrykk gir. I den vestre vangen i skipets sørportal står en gjenanvendt gravplate. Adelsætta på Talgje i Ryfylke hadde også eiendommer i Aust-Agder og oppholdt seg tidvis der, noe som kan forklare forekomsten av en gravplate etter den såkalte «Fjæreprinsessen» i Fjære kirke (Daae 1899:98). Rundt 1620 var Øyestad hovedkirke med annekser på Fjære og Froland (St.S. 199f). Gårdsnavnet (23) Spedalen refererer til et middelaldersk herberge (*spitali*, "kloster") nær ved kirken. Kort vei sørvest for kirken heter det Klokkeråsen, og rett i vest Kirkeåsen. Så vel vest som sør og øst for kirken ligger rester av et meget stort gravfelt, og kirken er tydeligvis reist i innerkant av dette. (kartreferanse: BP 009-5-4).

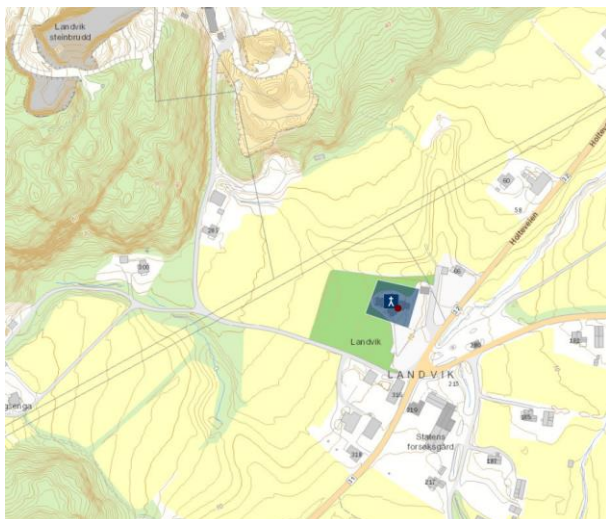
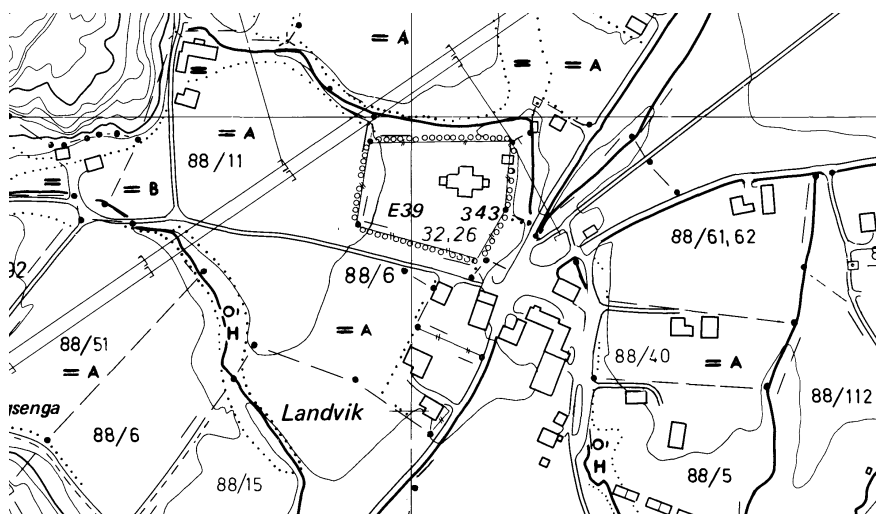

LANDVIK (HOMMEDAL, hovedkirke), gnr. 18 (=88) Landvik (Landvik sogn). Grimstad kommune.

ID 84892

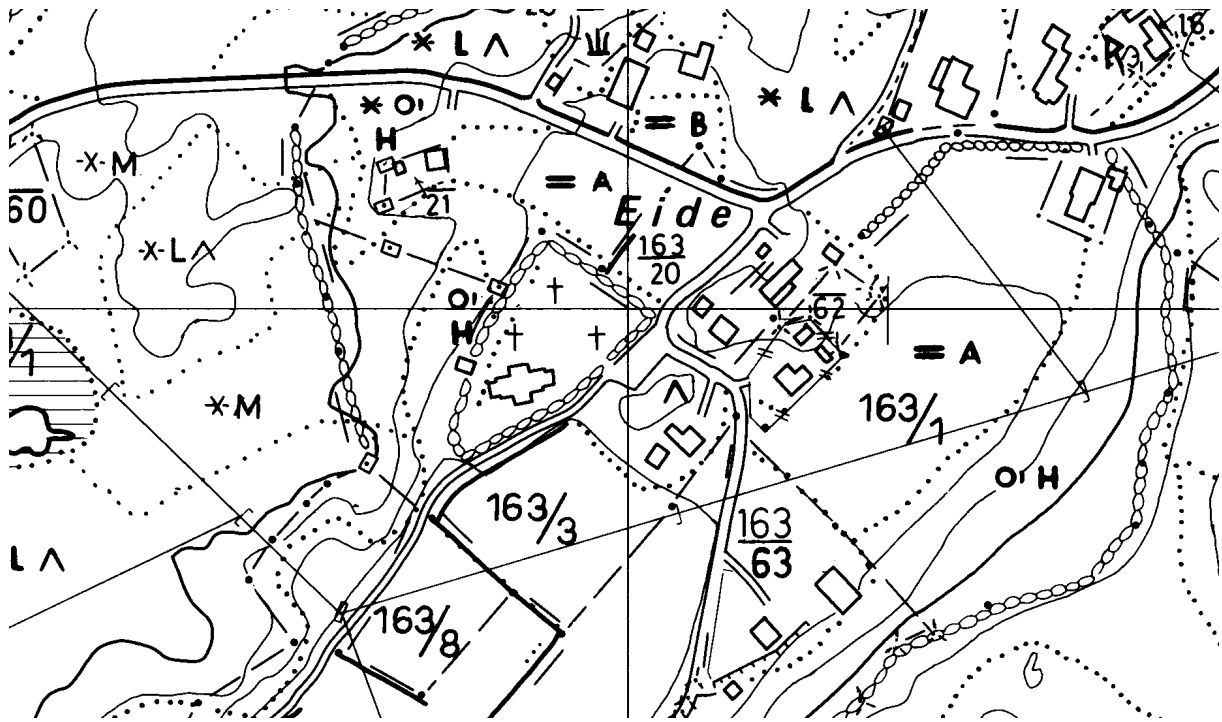
Eldste omtale av en kirke på (gnr. 88) Landvik er i 1378 (*Landuikar kirkiu*, DN IV:510). Navnet veksler gjerne mellom Landvik og Hommedal, som 1386 (*Landviku Soukn, thoraldr prester a hamadale*, DN XXI:175). Dette skyldes at (17=87) Prestegården bærer navnet Hommedal. Den middelaldersteinkirken på gården ble revet 1823. Et 1800-talls prospekt antyder et rektangulært skip og smalere, rektangulært kor samt et vesttårn av usikker datering (Ekroll 1997:246). Bevarte kvader i nåværende kirkes grunnmur, med «sawtooth»-dekor, antyder en datering til tidlig i første halvdel av 1100-tallet. Denne type dekor finnes malt som omramming innvendig av vinduer i Siljan og Nes kirker, Telemark. Den nye kirken, en tømmerkirke med korsformet grunnplan innviet 1825, ser ut til å være reist på den eldre kirkens grunnmur (Stuestøl 1975). 21 februar 1378 var det trolig visitas på Landvik, da prosten og Holtpresten var til stede (DN IV:510). 6 desember var biskop Hoskuld (1513-1537) på visitas, rimeligvis på Landvik, da han skrev kvitteringsbrev til kirkeombudet på Herefoss (DN XXI:832). Rundt 1620 var Landvik hovedkirke med annekser på Herefoss og Eide (St.S. 203f). Til samme tid het det at prestetienden fra annekseene i «*Hommedals och Hambornes [Eid] sognner*» ble svart i korn, men at «*Aff Hærjefos sougen thiendis icke korn menn giffuis allenne redegiftt [reide]*» (St.S. 205). Øst for prestegårdstunet ligger Prestegårdskogen, Prestedalen og (87/36) Klokkergården. Noe vest for kirken heter det Kjerkeheia. (kartreferanse: BP 008-5-1).

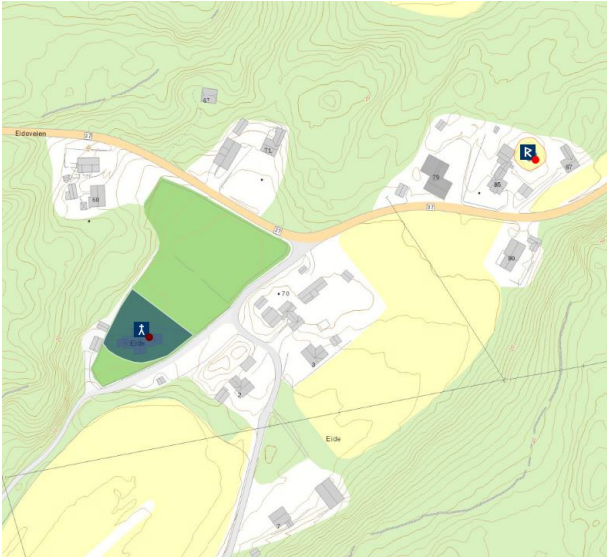

EIDE, gnr. 14 (=163) Eide (Eide sogn). Grimstad kommune.

ID 84068

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 163) Eide er rundt 1620 (*Eidtz kiercke ved Hombornes*, St.S. 204), men sognet nevnes i 1457 (*Eidhsokn j Sans skipreidho*, DN IX:328). Rundt 1620 kalles sognet *Hambornes sogn* (St.S. 205). I følge Rygh har gårdsnavnet Hombor engang vært navn på et større område som har omfattet bl.a. Homborøya og gården Eide (NG 138f). 28. august 1381 var Norges riksråd samlet til møte i Honborssund (DN I:469). Funn av eldre bygningsrester under nåværende kirke viser at den eldste kjente bygningen var en stavkirke. Deretter sto en kirke i reisverk på stedet, og denne ble revet og erstattet i 1796 med en tømmerkirke med korsformet grunnplan, den nåværende. 1796-kirken ble plassert noe annerledes på kirkegården: «Funn av skjeletter under nåværende kirke tyder på at den har vært plassert over noe av den gamle kirkegården. Det fremgår også av regnskapet at man kjøpte et stykke jord til tomt» (Teistedal et al 1996:32). Rundt 1620 var Landvik hovedkirke med annekser på Herefoss og Eide (St.S. 203f). Ved Engekilen et stykke nordøst for kirken heter det Prestebrygga. Drøye 100 m nordøst for kirken ligger rester av et gravfelt. (kartreferanse: BO 007-5-4).

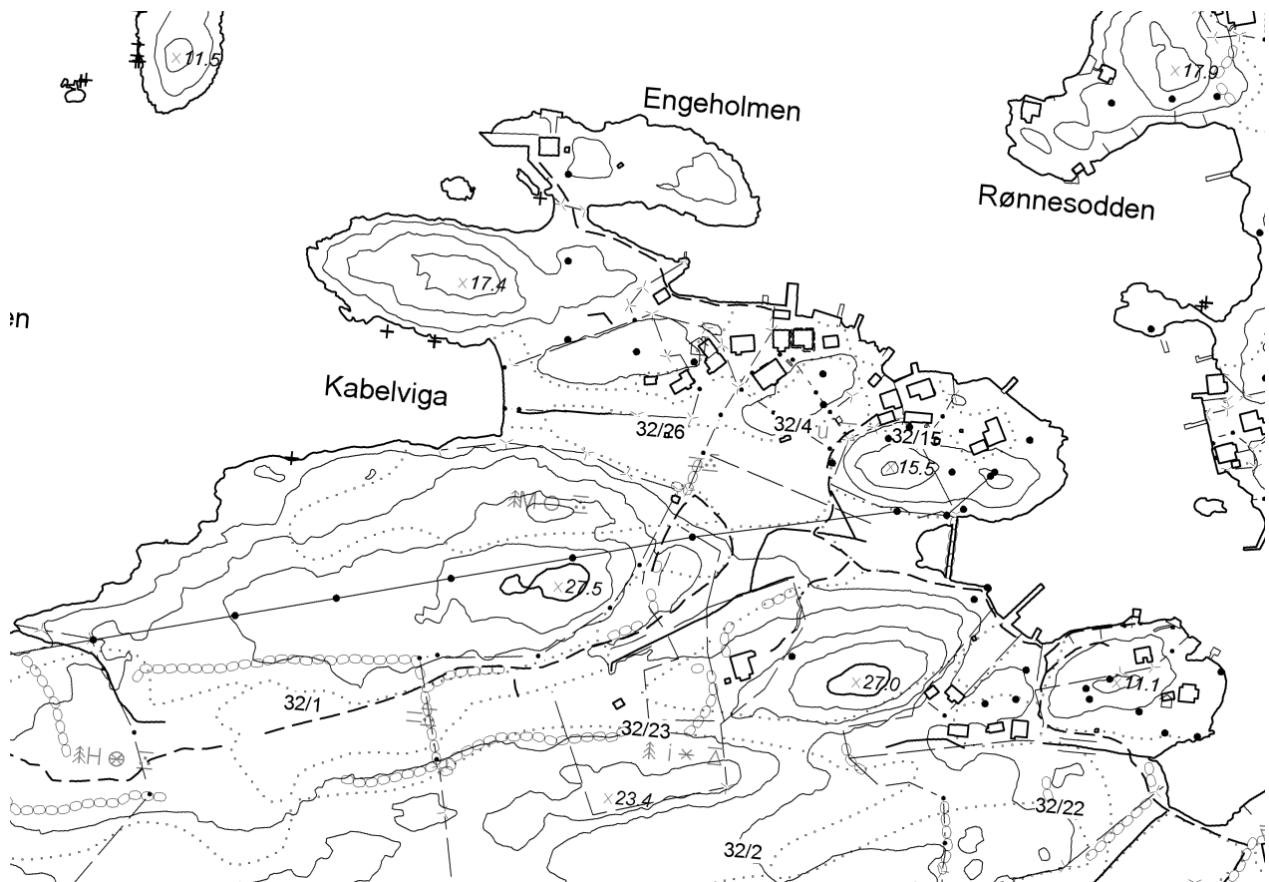

HESNES KAPELL, gnr. 32 Hesnesøya (Fjære sogn). Grimstad kommune. Nedlagt kirkested.

IKKE REGISTRERT I ASKELADDEN

På 1580-tallet nevner den hollandske kartografen Lucas Janszoon Waghenaer en kirkebygning på (gnr. 32) Hesnesøya. Det er i forbindelse med redegjørelsen for innseilingen til Hesnes havn, og han nevner der at det er grunt vann nærmere den lille kirken – *dem Kirchlein zu*. Ifølge losbøker skulle denne kirken være hvitmalt. I forskjellige kilder fra 1800-tallet nevnes Kabbelvig eller Kabelvik, et navn som på dagens kart er satt i ei grunn bukt nær nordspissen av øya (Kabelvika = Kapellvika). I nyere tids tradisjon og skriftlige kilder er kirkegården i Kabelvika knyttet til sjømenn og pestofre. Lokalt kalles lokaliteten med kirkegården for Kjerrgården, og rett ved ligger Kjerrgårds-brønnen. Ved grøftegraving i nyere tid er det registrert en mengde graver på Kjerrgården. Kirkegårdsområdet ligger i et lite dalføre nord på vestre del av Hesnesøya (Wikander 1985:40, 45). På hvilket tidspunkt i middelalderen kapellet ble reist er usikkert, men det er ikke nevnt i Stavanger bispedømmes jordebok ca. 1620, så trolig var det lagt ned før dette. Kirkegården, som rimeligvis også har vært der i middelalderen, ble sist tatt i bruk 1716. (kartreferanse: BQ 008-5-1).

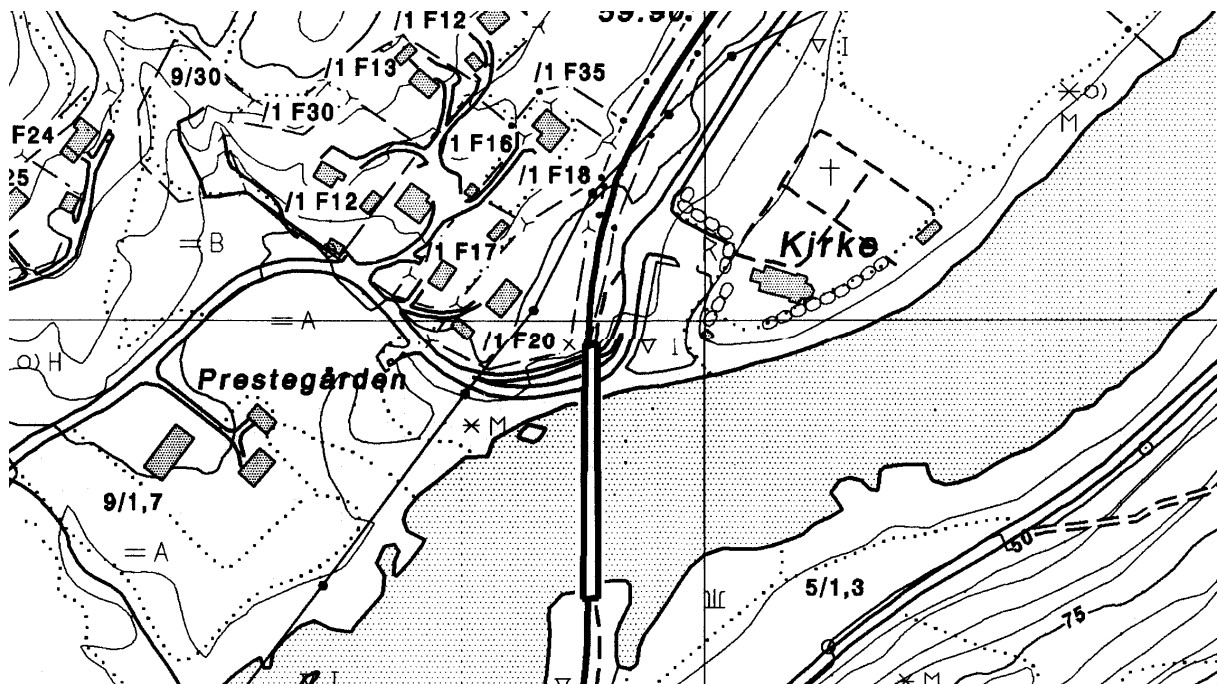

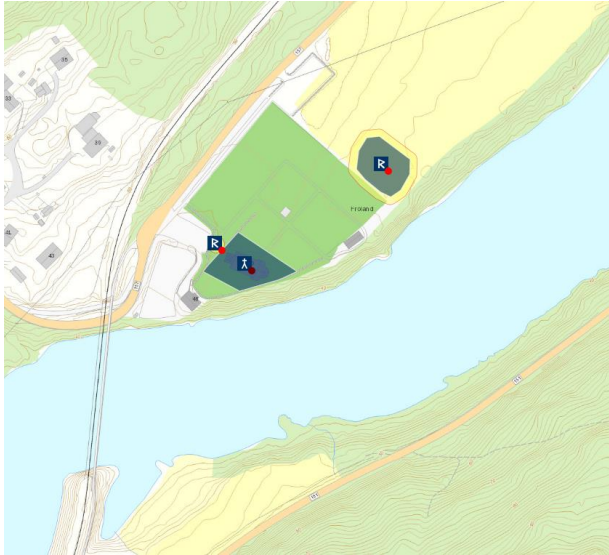
FROLAND KOMMUNE

FROLAND, gnr. 9 Froland vestre (Froland sogn). Froland kommune.

ID 84205

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 9) Froland vestre er rundt 1620 (*Frolands kjercke*, St.S. 200), men sognet nevnes i 1399 (*Frodolands sokn*, DN XIII:55). Kirken står på elvesletta på Nidelvas vestbredd. Ny kirke – den nåværende – ble reist i 1718, trolig på den eldre kirkens sted: «Grunnmuren bestod av mindre sten, som for det meste ble lagt direkte på leirbunn. Til våpenhus benyttet man de formodentlig beste, men allikevel dårlige kledningsbord fra den nedrevne bygning (...) Man beholdt det gamle og nærmest falleferdige klokkehus, som var utstyrt med et par mindre klokker». I 1887 ble koret bygget om og skipet forlenget med 3 m (Dannevig 1979:268ff). Rundt 1620 var Øyestad hovedkirke med annekser på Fjære og Froland (St.S. 199f). Til samme tid het det at «*Thienden till Øyestad præsteboell kan beløbe sig, aff Øyestad och Fierre sogner, hennwed 38 t korn. Menn aff Frolands sogn giffues allenne smør rede*» (St.S. 201). Rett nord for kirken heter det Krossåsen. En runestein sto på 1630-tallet på kirkegården, deretter ble den lagt i kirkegårdsmuren, så ble den benyttet som trappestein før den i 1898 ble plassert i våpenhuset: «Her ligger Torleif, sønn av Gunnar på Birte» (op.cit. s. 276). (kartreferanse: BQ 013-5-3).

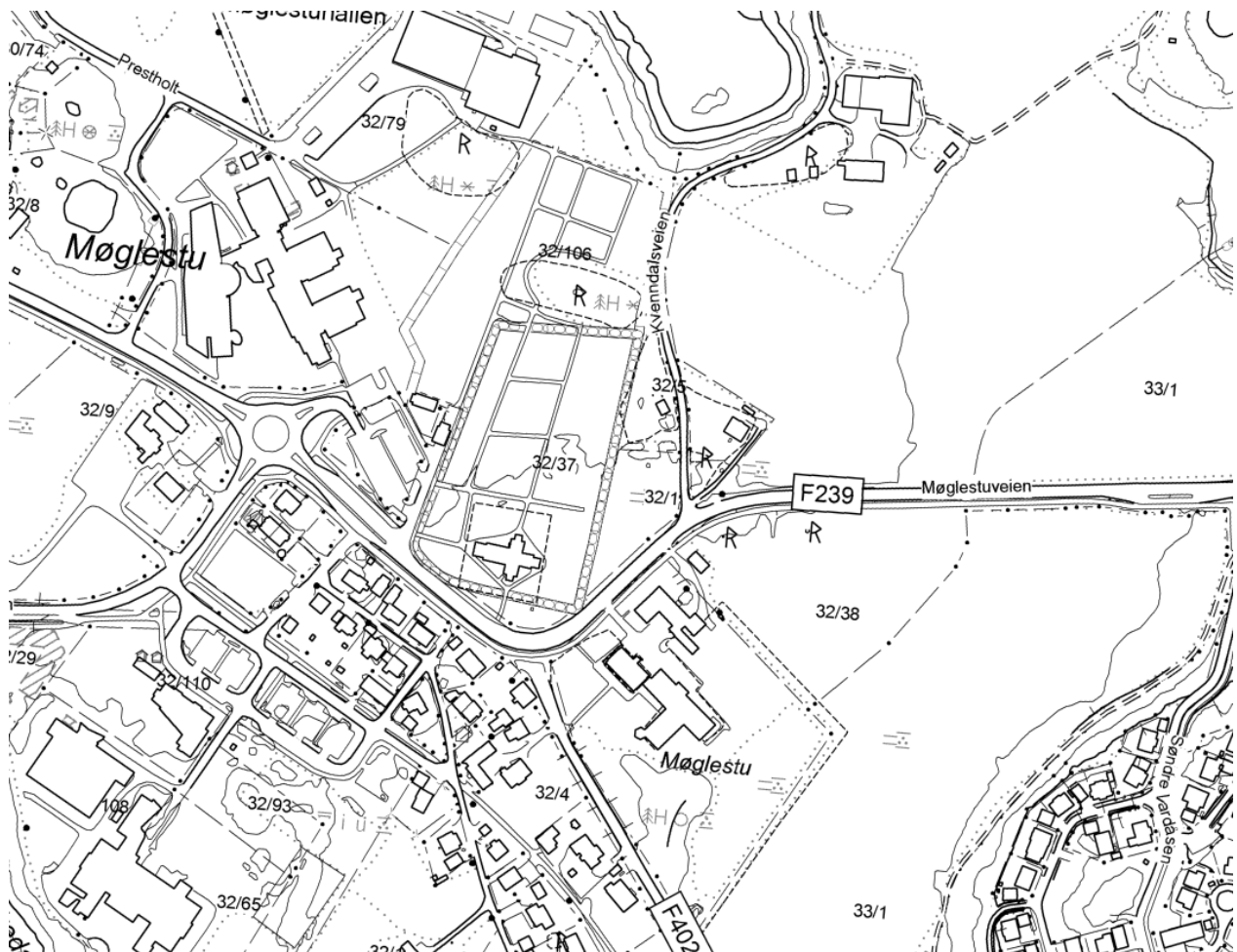

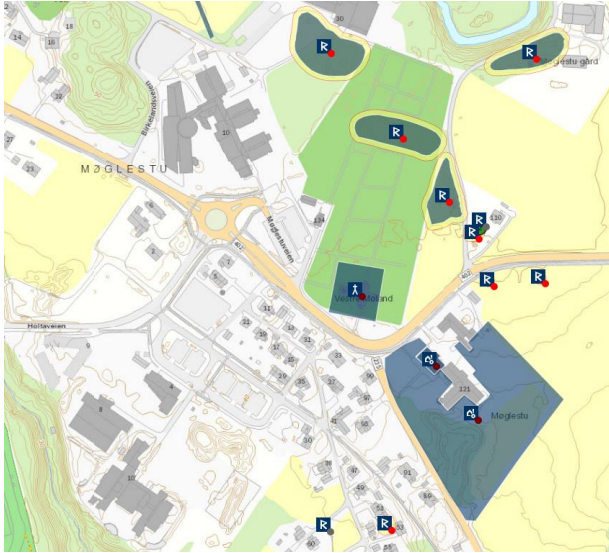
LILLESAND KOMMUNE

VESTRE MOLAND (hovedkirke), gnr. 30 Prestegården (Vestre Moland sogn). Lillesand kommune.

ID 85819

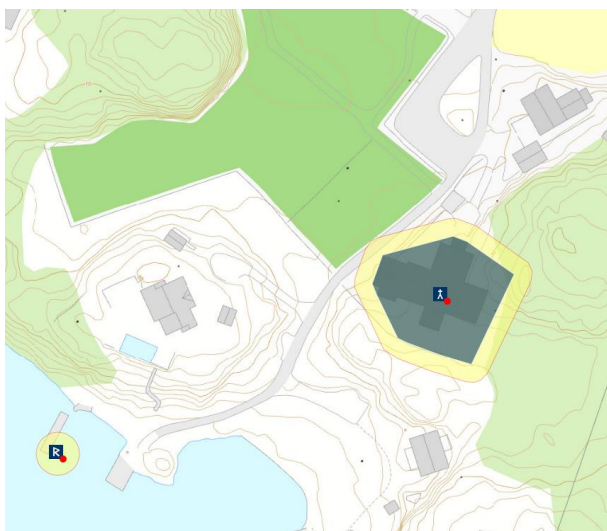
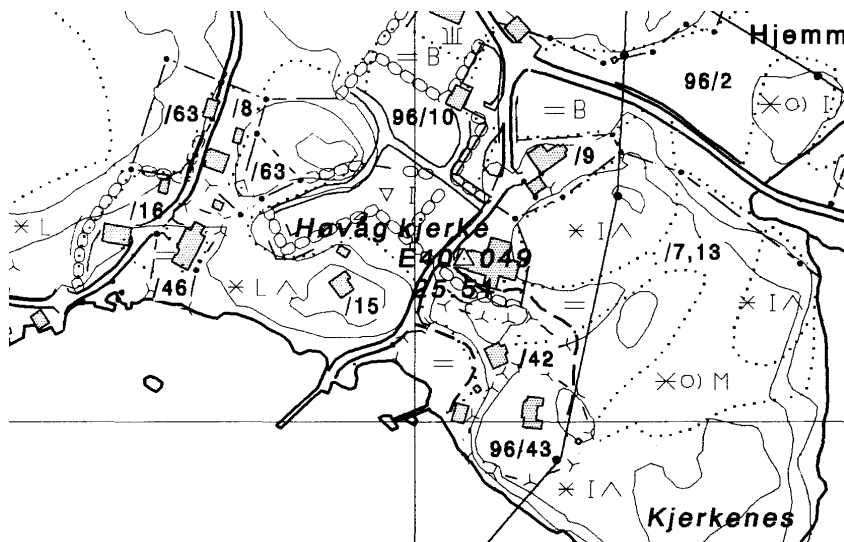
Eldste omtale av en kirke på (gnr. 32) Møglestu [*Myklastofa] er i 1347 (*Modgulandar kirkiu sokn*, DN IV:323). Møglestu sammen med (33) Lofthus bør på et tidspunkt være utskilt fra (30) Prestegården, hvis opprinnelige navn er Moland (NG 143) og altså hovedbølet. Østre del av den romanske steinkirken fra 1100-tallet ble revet i 1797, og gjennom påbygg i tømmer fikk kirken da sin nåværende korsformede grunnplan. Det middelalderske skipet utgjør vestre korsarm (Ekroll 1997:244). Det nygotiske tårnet ble reist i 1898. Rundt 1620 var Vestre Moland hovedkirke med anneks på Høyvåg (St.S. 207). Moland var ved reformasjonen krongods og ble gitt til prestegård i 1577 (NG 143), noe som kan antyde at Vestre Moland var en av de tidlige hoved- eller fylkeskirkene. Rett nord for kirken heter det Prestholt, i åsen nord for prestegården Munkehetta og et bekkeløp rett sør for kirken kalles Kirkedalen. Fra (19) Songe gikk tidligere Kirkeveien, nå kun en sti, øst over åsen mot kirken. Kirken er bygd midt i et meget stort gravfelt, og rester av dette finnes i dag øst og nord for kirken. (kartreferanse: BN 007-5-4/006-5-2).

HØYVÅG (Høyvåg), gnr. 49 (=96) Høyvåg nedre (Høyvåg sogn). Lillesand kommune.
ID 84698

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 96) Høyvåg er rundt 1620 (*Hæuaags kiercke*, St.S. 207), men sognet er nevnt i 1416 (*Høyuaaghe sookn*, DN III:627). Kun skipet fra den romanske steinkirken fra 1100-tallet (?) er bevart. I 1768 ble dette forlenget mot vest med en trekonstruksjon med takrytter, og et tversskip mot nord og et sakristi mot sør ble reist i 1828-1831 (Ekroll 1997:245). Trolig har kirken hatt den tradisjonelle formen med rektangulært skip med smalere, rektangulært kor. Kirken er i liten grad dokumentert. Rundt 1620 var Vestre Moland hovedkirke med anneks på Høyvåg (St.S. 207). Til samme tid lå det 3 huder i skyld i Høyvåg nedre til mensa ved Vestre Moland kirke (St.S. 209), en indikasjon på et tidligere prestebol til Høyvåg kirke. Rett ned for kirken heter det Kjerkenes, i sundet mot vest Kjerkekilen og et stykke mot nord Kjerkemyra. En førkristen grav lå tidligere rett ved kirken: «Steinringen er borte, men den er ikke sagn. Kirkas mangeårige organist Kirsti Hæstad, født i 1907, kunne fortelle at da hun gikk på skolen, tok læreren med elevene til vollen ovenfor kirka og viste dem de store steinene som stod i ring. Den forsvant på 1960-tallet» (Jessen 2004:6). Tre sagn relaterer byggestart for Høyvåg kirke på tre forskjellige steder: Ulvøysund, Kjostveit og Hærklev (Jessen 2004:6). Sagnene kan vise til lokaliteter hvor det tidligere har stått kirkebygg som ikke er dokumentert på annet vis. (kartreferanse: BM 004-5-2).

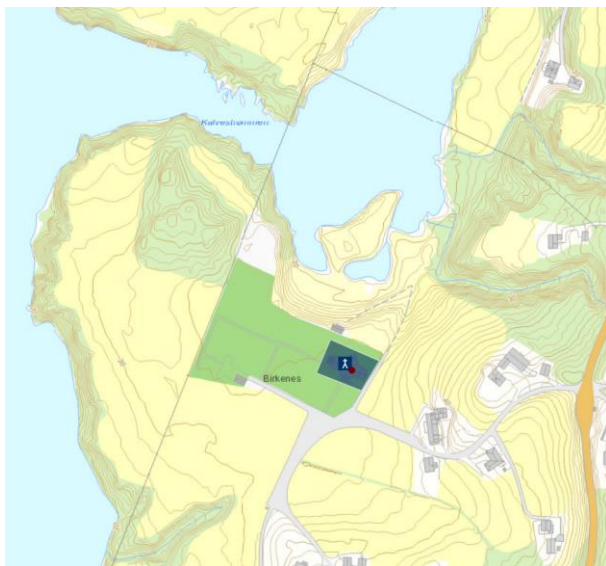
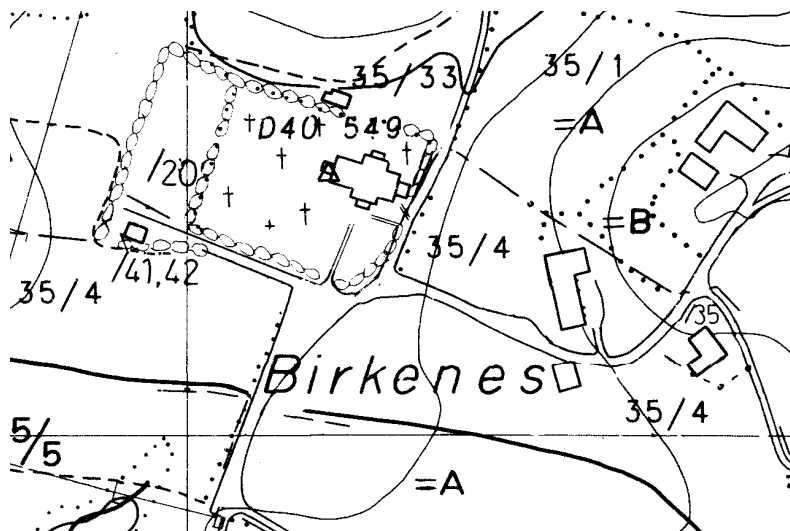

BIRKENES KOMMUNE

BIRKENES, gnr. 35 Birkenes (Birkenes sogn). Birkenes kommune.

ID 83889

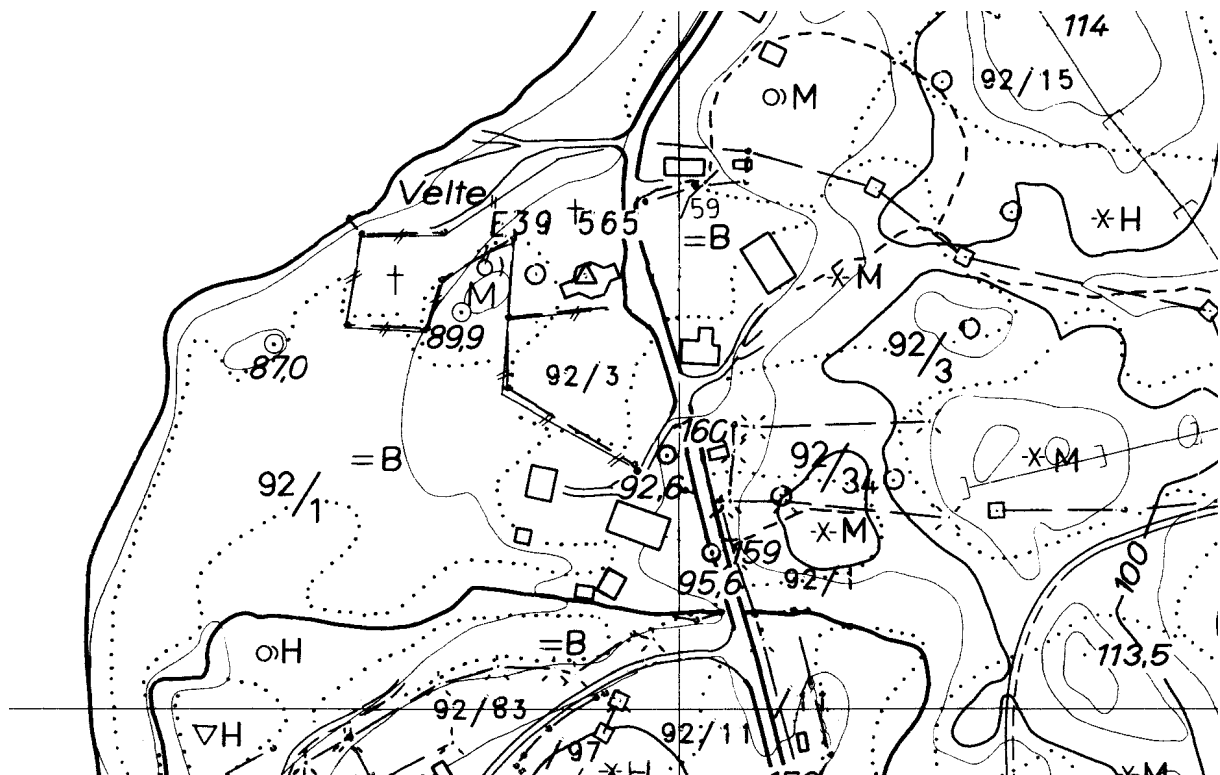
Eldste omtale av en kirke på (gnr. 35) Birkenes på østbredden av Tovdalselva er rundt 1620 (*Birkenes kjercke*, St.S. 213), men prest ved kirken nevnes allerede i 1344 (*sira Gunnstein prestr aa Birkinesi*, DN I:291). Den første kjente kirken på Birkenes var en steinkirke. Av et maleri fra 1848 (1845?) framgår det at kirken da hadde rektangulært skip og smalere, tilnærmet kvadratisk kor. I vest var føyd til et tårn i tre. Ut fra planformen er det sannsynlig at steinkirken ble bygd på 1100-tallet. Det ser ut til at denne kirken ble revet før ny kirke ble reist – på samme sted som en gamle. Steinmassene ble benyttet delvis til kirkegårdsmur og delvis til grunnmur for den nye (jfr. Dolven 1975:47ff). Noen få kvader ligger i grunnmuren på nåværende kirke, alle av lokal bergart. Rivingen fant sted i 1858, og ingen detaljer ved steinkirken er kjent. Rundt 1620 var Tveit hovedkirke med anneks på Birkenes (St.S. 213). Til samme tid ble det ført en fortegnelse av kirkens inventar, og der nevnes det at i kirkens alter var et låst skap (op.cit.). Dette var for oppbevaring av utstyr til messen. Det nevnes også at det da var 47 gårder i Birkenes sogn (St.S. 215). Rett sørøst for kirken heter det Kirkemyr. (kartreferanse: BM 008-5-3).

HEREFOSS, gnr. 1 (=92) Herefoss (Herefoss sogn). Birkenes kommune.

ID 84558

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 92) Herefoss er i 1506 (*Høyrefoss kirke*, DN X:296), men sognet nevnes i 1487 (DN X:264). Kirken står på (gnr. 92) Herefoss i nordenden av Herefossfjorden. Den eldste kjente kirken på stedet var en langkirke av grovt tømmer, og denne ble erstattet av en tømmerkirke med åttekantet grunnplan i 1865. «Den gamle kyrkja stod nord for kyrkja som nå er, nede på flata som nå er kyrkjegard. Men ho stod mye lågare enn kyrkjegarden er i dag. Seinare er kyrkjegarden fylt opp med 1200 kubikkmeter jord. Gammelkyrkja stod så lågt at storflaumar gjekk opp i henne» (Holm 1988:192ff). Rundt 1620 var Landvik hovedkirke med annekser på Herefoss og Eide (St.S. 203f). Til samme tid het det mht. tiende at «*Aff Hærjefos sougen thiendis icke korn menn giffuis allenne redegiffit*» (St.S. 205). Rett opp for kirkestedet er det ei bukt i fjorden kalt Kjørkekilen, inne på heiene i nordøst ligger Prestemyra og Prestens Storemyr, og i sør Krossmyr. (kartreferanse: BN 013-5-4).

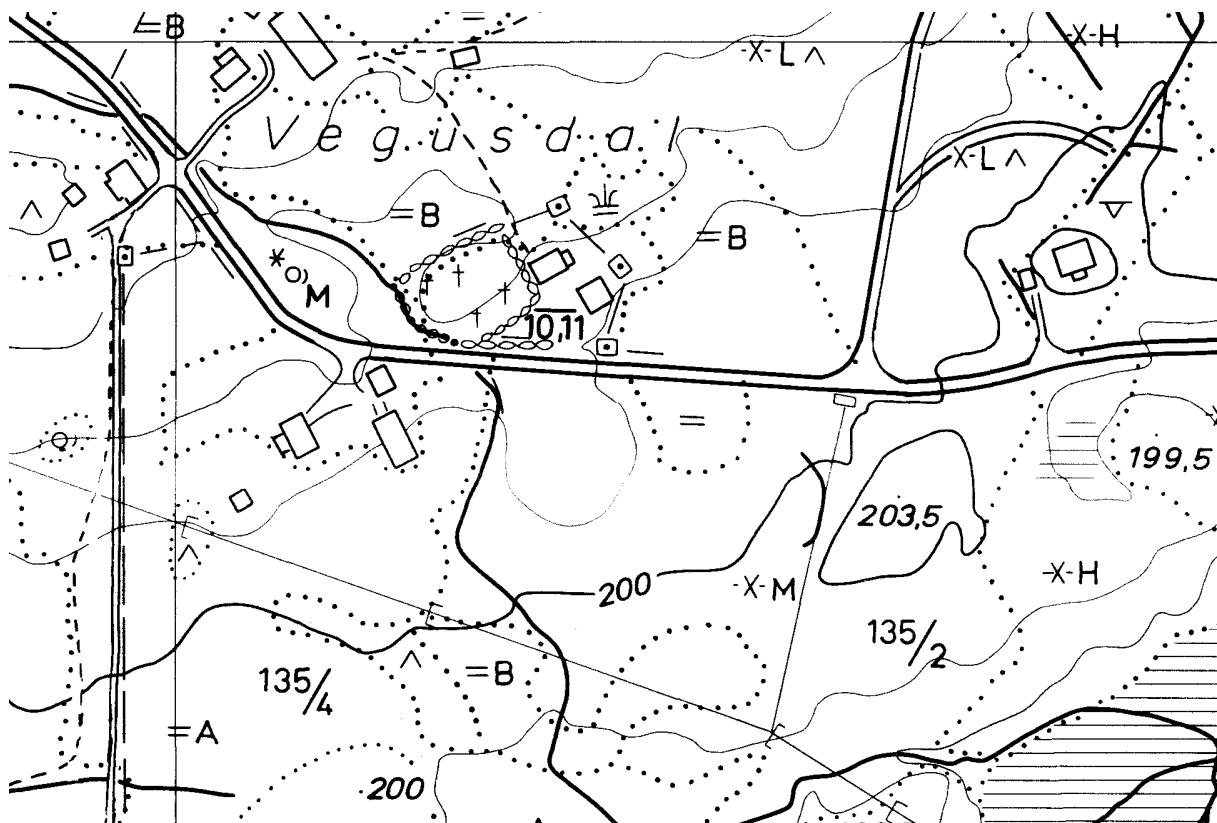

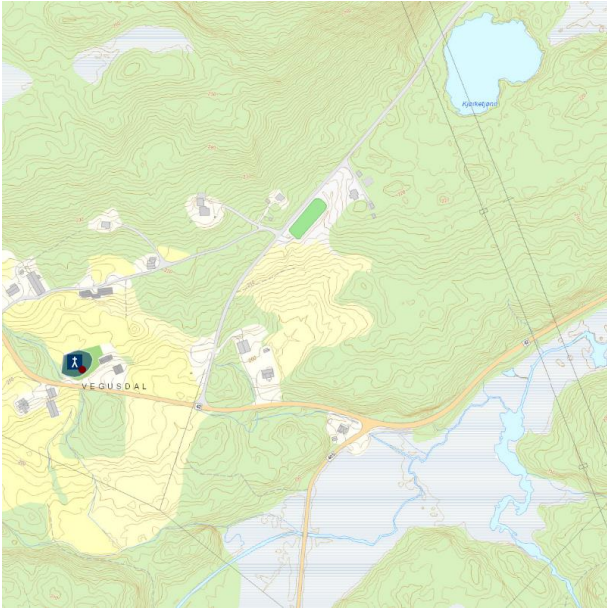

VEGUSDAL (Vegusdal gamle), gnr. 11 (=135) Vegusdal (Vegusdal sogn). Birkenes kommune.

ID 85791

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 135) Vegusdal er ved presten i 1348 (*Endride Jofroeysson prestr j Veikolfsdale*, DN I:311). Sognet nevnes i 1430 (*Veikundals sookn*, DN IV:842) og kirken i 1564 (*ueggusz Dalle kircke*, DN XXI:1118). Kirken har en døpefont i kleber, datert til 1250-1275 (Solhaug 2001:100f). Fra den middelalderke stavkirken er det bevart en utskåret portal fra 1200-tallet. Middelalderkirken sto på Vegusdal som del av gårdstunet, og kirkegården er fortsatt intakt. Noe tid etter reformasjonen ble stavkirken revet og en langkirke i tømmer ble reist på samme tuftsted. I 1867 ble kirkestedet flyttet om lag 5 kilometer mot sørsørvest til (43=167) Engesland (NG 168), der nåværende Vegusdal kirke står. Denne er en tømmerbygning med korsformet grunnplan. Rundt 1620 var Evje hovedkirke med annekser på Hornnes, Iveland og Vegusdal, og sistnevnte kirke fikk tjeneste kun hver åttende søndag (St.S. 179f). Rett nord for kirkestedet ligger Kjørketjernet og Kjørketjernfjellet. (kartreferanse: BL 014-5-4).

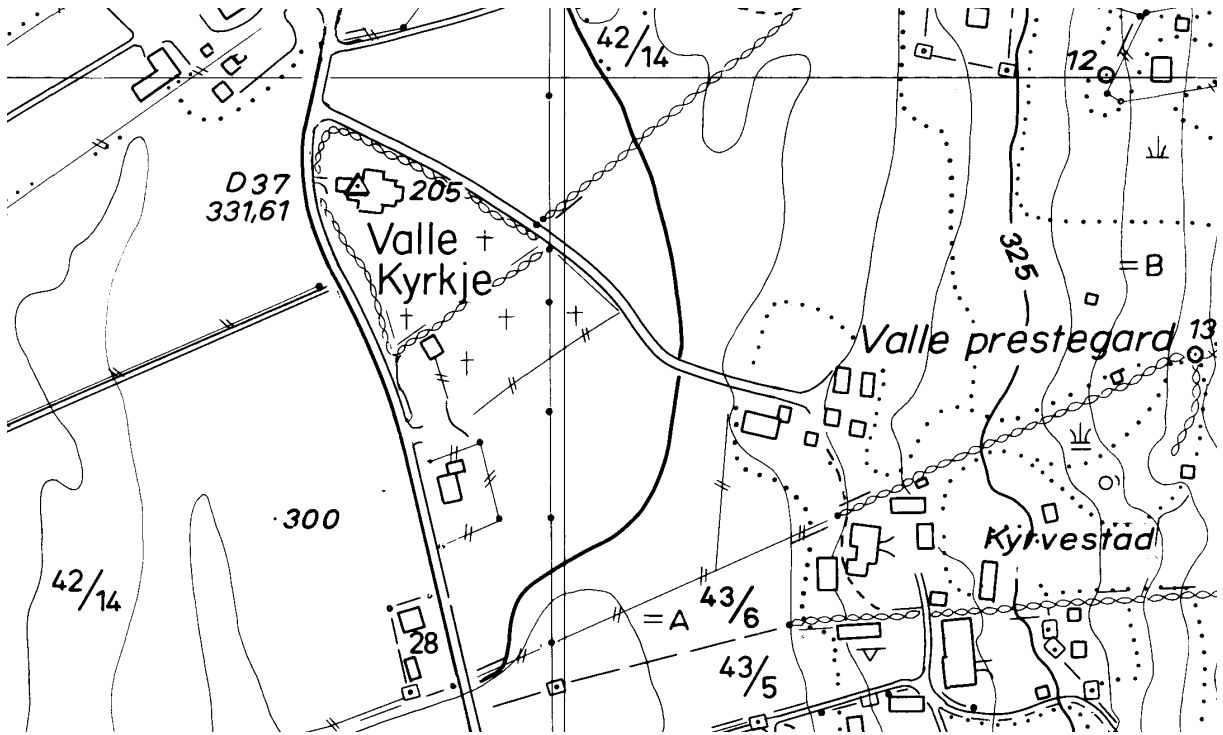

VALLE KOMMUNE

VALLE (hovedkirke), gnr. 42 Valle prestegard (*Vaddarhaujen*, Valle sogn). Valle kommune.

ID 85750

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 42) Valle prestegard er i 1328 (*ecclesia de Wal*, PN 24). Rundt 1620 var Valle hovedkirke med Hylestad som anneks (St.S. 168). Samtidig dro presten tiende av Bykle sogn, uten at Bykle omtales som anneks (St.S. 172f). Dette hadde sin bakgrunn i at Bykle kirke en periode rundt 1600 sto til forfalls, og i 1619 inngikk bygdefolket et forlik med biskopen: de fikk tre prekner i året mot å nybygge kirken samt svare presten «tiende, rettighed og skyds» (Blom 1896:127). Middelalderkirken på Valle var en stavbygning. Nåværende kirke er en tømmerkirke med korsformet grunnplan bygd 1844. Da de nybygde Valle kirke i 1844 «tok dei tømmer i Rygnestad heii,- dei kallar det enno Kyrkjehaugan» (Løyland 1936:76). Kirkebygningene skal alltid ha stått på samme sted som nåværende kirke, «paa 'Vallarhaugjen'» (Blom 1896:111, Jansen & Ryningen 1994:103). I 1862 brant den gamle prestegården, hvilken lå «et lidet stykke nordenfor kirken, i Sagnskar» (Blom 1896:115). I følge Rygh heter gårdene gnr. 40-46 Vaddebø (Vallarbø), hvilket også er et gammelt bygdenavn (NG 227). Det er rimelig å se for seg Vallarbø som navnet på en såkalt storenhet eller *herað*. Av en rekke middelalderbrev (1431, DN I:732, 1451 DN I:817, 1521 DN X:321, 1534 DN XXI:803 og 1542 DN XXI:858) framgår det at Vallarbø som storenhet da var oppløst, i og med at Viki, Kjeldeberg, Rike, Åkre og prestegarden da var separate navnegårder. Prestegårdens opprinnelige navn skal være Voll. Et diplom fra 1561 (DN VII:794) ble skrevet i «*Valla prestegardhen*», og ifølge en skrivelse fra sognepresten 1664 het prestegården «i gammel tid» Valle. «Valle (= Vodden) var ein storgard i bygda i gamal tid» (Nomeland 1970:57). I 1626 bestod denne av «Dølet, Haugebirke, Opsahl og Lilleøen (...) Prestegaardens indmark, der laa i teigblanding med naboerne tilligemed den med opsidderne i Noribø fælles benyttede havnegang i prestelien udskiftedes i aarene 1867-69. Paa samme tid deltes ogsaa den paa heien ved Opteelven liggende, i fællesskab med naboerne i Noribø eiede del af Finndalen (...) Beitet er overalt fælles med nabogaardene i Noribø undtagen paa den strækning af Finndalen paa vestre side af Opteelven, Optestøil kaldet, der som allerede anført, efter udskiftningen udelukkende tilhører prestegaarden, der har 1 sæter paa Optestøil og 1 sæter ved Nairekjøn, den sidste sammen med naboerne» (op.cit. s. 116f, jf St.S, 169f). Valle var på 1400-tallet rette tingsted (DN XI:265). Rett nordvest for kirken er et stryk i Otra kalt Prestefossen. I fjellsida rett nordøst for kirken og prestegården heter det Preststøyl og Prestækra. Forhenværende sogneprest til Valle, P. Blom (op.cit.), omtaler Valle kirke som «herredskirke» og presten som «herredsprest», men det er uklart om dette er gammel tradisjon eller en såkalt «lærd konstruksjon» av sognepresten. (kartreferanse: BF 029-5-3).

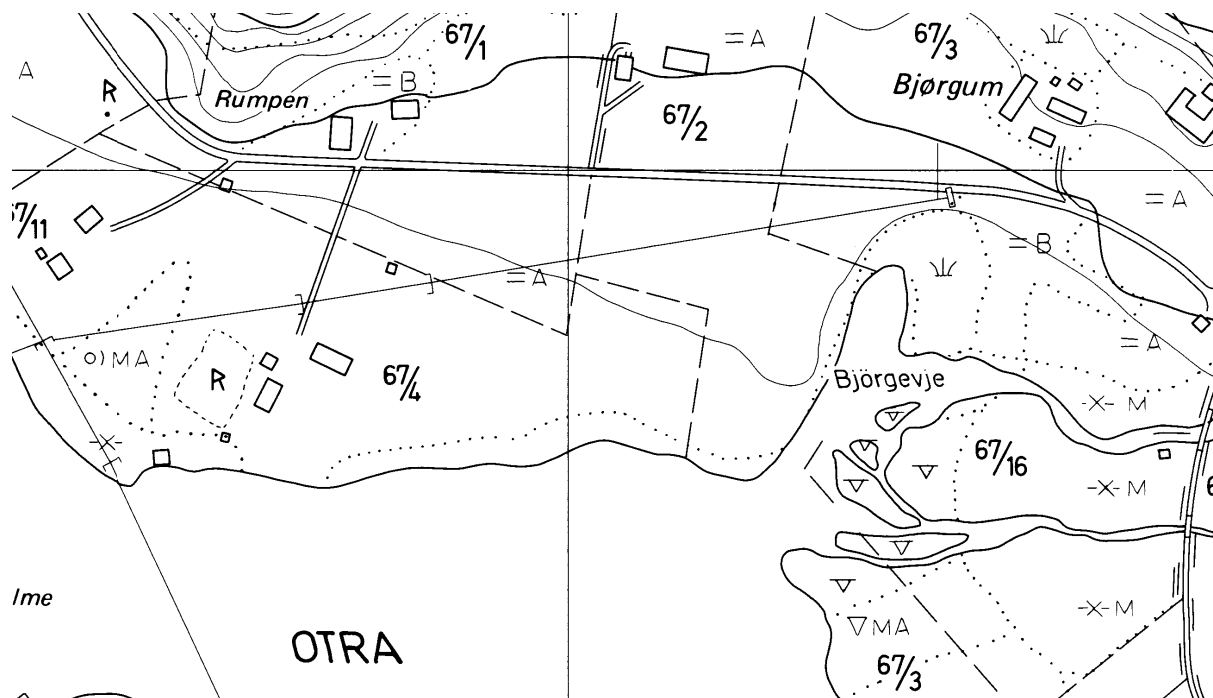

HYLESTAD, gnr. 67 Bjørgum (Hylestad sogn). Valle kommune. Nedlagt kirkested.

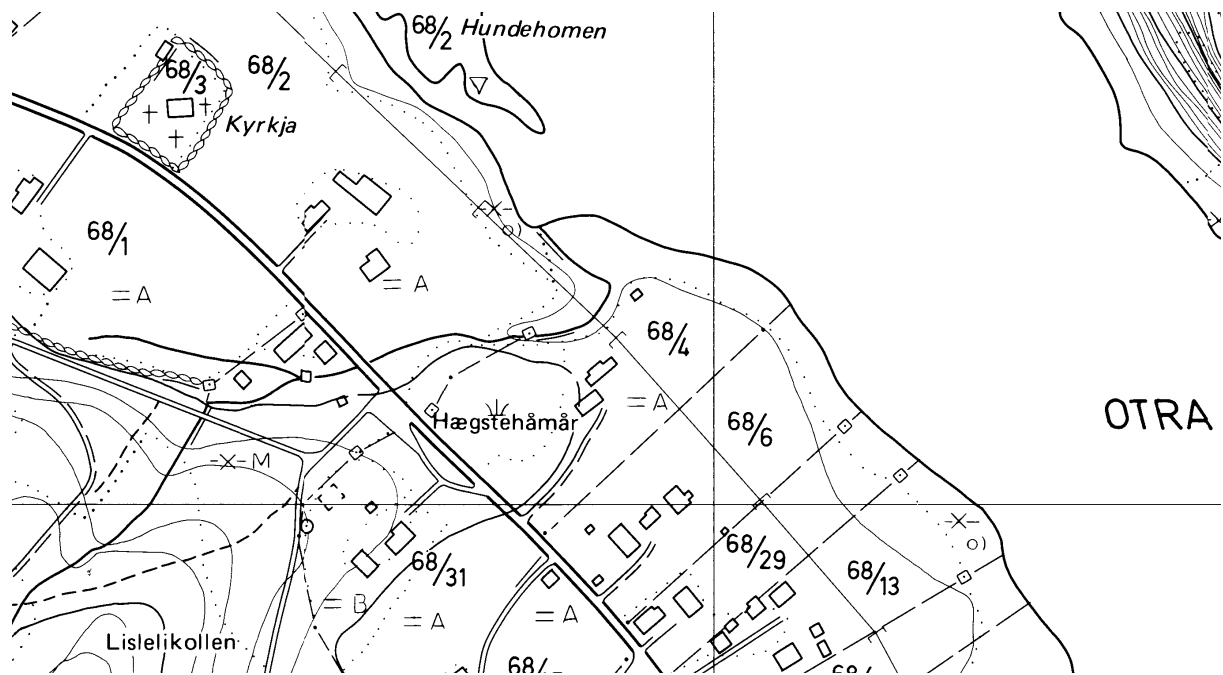
Kyrkjemo ID 51502

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 67) Bjørgom er i 1328 (*ecclesia de Hulesta*, PN 24). I følge Rygh (NG 224) skal navnet Hylestad «vistnok være ældre Gaardnavn, men er nu ukjent som saadant. Dets (og Kirkens ældste) Plads maa vistnok søges i GN. 65 Hovet, eftersom denne Gaard i Stev og andre gamle Vers saavel som i Dagligtalen ofte benævnes Kyrkjebygdí eller forkortet: i By'gdinn». Prest ved kirken nevnes ikke i det middelalderske brevmaterialet, men i tradisjonen lokalt refereres det til et tidligere prestebol på Bjørgom (Blom 1896:119, 126). Rundt 1620 lå det da også en skyldpart i Bjørgom til mensa ved Valle hovedkirke (St.S. 172). Til samme tid var Valle hovedkirke med Hylestad som anneks (St.S. 168). Samtidig dro presten tiende av Bykle sogn, uten at Bykle omtales som anneks (St.S. 172f). Dette hadde sin bakgrunn i at Bykle kirke en periode rundt 1600 sto til forfalls, og i 1619 inngikk bygdefolket et forlik med biskopen: de fikk tre prekner i året mot å nybygge kirken samt svare presten «tiende, rettighed og skyds» (Blom 1896:127). En dag i 1429 var biskopen på visitas på Hylestad (DN XI:148). Nåværende kirke står på (68) Ryssestad hvor den ble nybygd 1838 (Ose 1957:59, BF 026-5-3). Den står på vestsida av elva Otra, mens stavkirken sto på østsida om lag 800 meter nordnordvest for nåværende kirke. Her er et område mellom bnr. 4 og 11 av Bjørgom merket på ØK med rune-R. Et bruk av Bjørgom er i NG (s. 225) ført under navnet (67/5) Kirkemoen. Stavkirken ble revet i 1838. Ifølge lokal tradisjon stod kirken «fra første tida» på Bjørgum: «Det er enno synbart kor kyrkjegarden og kyrkja stod, men diverre er den gamle kyrkjegarden no oppdyrka og gjeng vel snart ut or minne, som det gjekk med prestegarden på Hylje» (Ose 1957:59). En bevart portal fra stavkirken er datert til 1200-tallet. Da den gamle kirken ble revet ble det under golvet funnet i alt 24 mynter fra perioden første halvdel av 1200-tallet – ca. 1442 (Jansen & Rynningen 1994:80ff, 83). På stokken over kordøra i den gamle kirken hang to deler av et overskåret tekstil, «'braakvetil' kaldet, d.e. et stykke grovt, hvitt vadmél, der efter sagnet blev overskaaret af presten, medens to egtefæller, der blev skildte, holdt i det». I følge lokal tradisjon skal de kjente portalene fra Hylestad opprinnelig ha stått i Tolvkyrkhelleren i Sirdal (Blom 1896:124f, 119, 125f). Stavkirken «stod paa elvens østside paa gaarden Bjørgums grund. Ved elven har der, efter sagnet, ogsaa staaet en prestebolig. I Norihustunet er der endnu spor af dens tomter. Den gamle stue paa Kirkemo skal have været prestestue. Det er udenfor al tvil, at der i den katholske tid har været en underprest (hjelpere) i Hylestad, som har boet paa Bjørgum. Det beneficerede gods i Hylestad kaldtes 'Hylje' eller 'Hylje prestebol'. Det bestod oprindeligt af selvstændigt, udskildt jordegods, der, uvist naar og hvorledes, er kommen ind under gaardene Bjørgum, Haugen og Hove». På 1800-tallet «logerede presten og degnen, saalenge han fulgte med fra Valle, paa Haugen» (Blom 1896:119, 126). Blom refererer videre rettsdokumenter fra 1615 og 1618, det eldste skrevet på «Hyllie, Prestegaarden i Hyllestad Sogn», mht. hvordan oppsitterne på Bjørgum, Haugen og Hovet forsøkte å lyge på seg eiendomsretten til det som ved nærmere avhør viste seg å være «det beneficerede gods». I disse dokumentene framkommer lokalitetsnavn som Krossevand (et fiskevann under prestebølet) og Præstevarden (merke i en markestreng). Det finnes da også tradisjon om et kapell og en «munkehaug» med kors på (66) Haugen (Blom 1896:131). Muligens er denne tradisjonen en antydning om at det på et tidspunkt i middelalderen sto en kirkebygning (kapell) også på Hovet eller Haugen. Et kirkeflyttingssagn knytter flyttingen av Hylestad kirke til en opprettelse av kirken i Valle. Ang. kapellet og korset på (gnr. 66) Haugen, se nedenfor. (kartreferanse: BF 026-5-1).

NEDLAGT KIRKESTED PÅ 67 BJØRGUM:

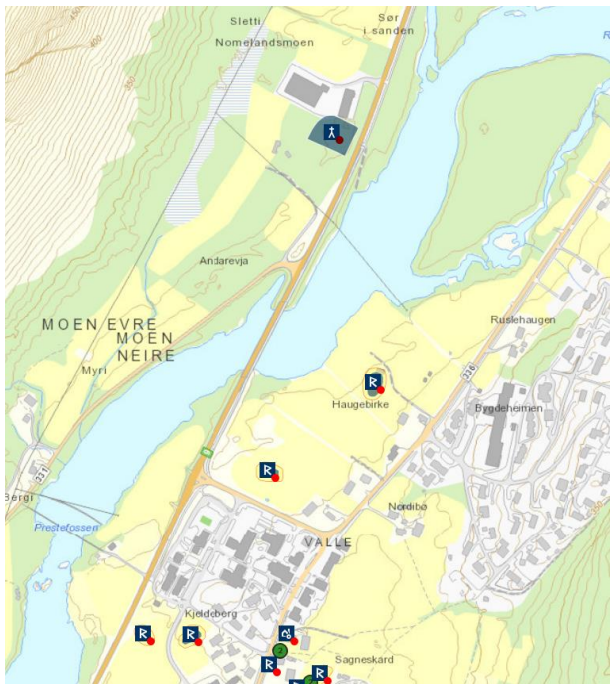
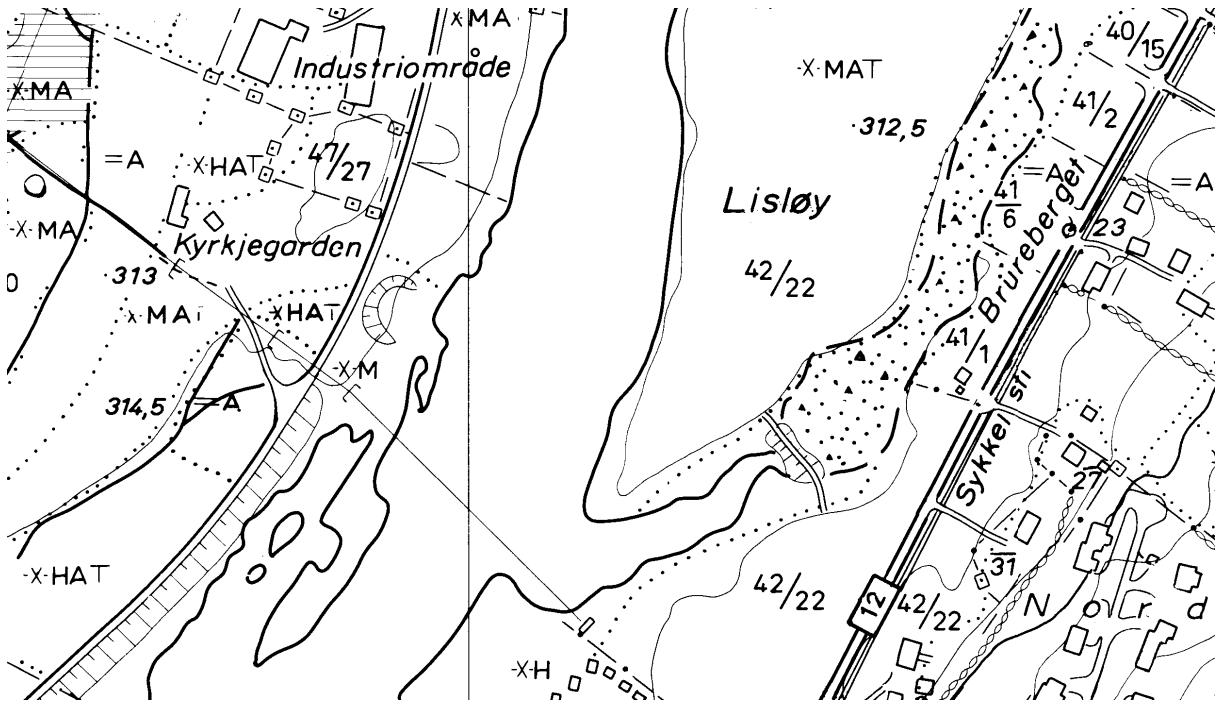
NYKIRKEN PÅ 68 RYSSESTAD:

NOMELAND, gnr. 47 Nomeland (Valle sogn). Valle kommune. Nedlagt kirkested.

ID 31787 - jf. ID 85138

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 47) Nomeland er i 1328 (*ecclesia de Nomuglant*, PN 24). Den er ikke nevnt i Stavanger bispedømmes jordebok ca. 1620 og må således være lagt ned før den tid. Det er ikke belagt prest eller prestebol til kirken i middelalderen, men halve Nomeland lå fra 1648 som enkesete til Valle prestegård, hvilket gjør det rimelig å anta at dette bruket tidligere var prestebol til Nomeland kirke (jfr. Jansen & Ryningen 1994:82). Kirken er ikke nevnt rundt 1620, men ovennevnte gårdpart lå da til presten ved Valle hovedkirke og ble bygslet bort (St.S. 171). Kirken eller sognet er ikke nevnt i skriftlige etter ca. 1500, så muligens ble kirken lagt ned i løpet av 1500-tallet. «Då pesten (kolera - 1833) var i Oslo, laut dei stella til kyrkjegarden ifrå kyrkja. Far var med og grov hit på Nomelandsmoen der den gamle kyrkjegarden er. Dei fann der mange bein. Vilde dei finna våpen, laut dei grava i austkanten. Dei la kjempone i aust, so skulde dei møta dei som kom med ufred» (Løyland 1936:67). Det er fullt mulig at kirkebygningen kan ha blitt stående til slutten av 1700-tallet, men den har da ikke vært del av den kirkelige organisasjon – muligens kan den ha fungert som privat bønnehus for gårdsfolket på Nomeland. Nomeland ligger tvers av Otra for Valle kirke. Bnr. 27 av Nomeland har navnet Kyrkjegarden og er trolig lokaliteten for den nedlagte kirken. De nevnte våpenfunn inne på kirkegården viser at kirken var blitt reist inne i et førkristent gravfelt. «Eldste mynten frå Nomeland kyrkjegard skriver seg derimot frå kring 1050, og tyder på eldgamal kyrkjestad der» (Jansen og Ryningen 1994:83). »Ei opning i gjerdet kring kyrkjegarden på Nomeland vert enno kalla Dals-ledet... der gjekk folket frå Dale inn... Folk på Dale like til vår tid kalla ledet over ålmannvegen sønnafor garden for Kyrkjeled... Staden der Nomelandskyrkja stod, kallar vi enno Kyrkjestaden» (Nomeland 1970:58f). I Askeladden (lokalitet 31787) heter det at kirkegården er begrenset av en jordvoll «hvori ligger et nedgrodd steingjerde, en grøft på innsiden langsmed vollen, br. Ca. 1m, dybde ca. 0,5m; innenfor dette området sees groper i terrenget – rester etter gravplyndring. På området skal det ha stått en stavkirke som vistnok ble revet ca. 1780. På kirkegården finnes graver fra 800-årene og opp til nyere tid». Det finnes tradisjon om at kirken har stått på forskjellige steder på Nomelands gårdsvall: «Ei munkekyrkje vart sett opp på Nomeland, og Nomeland sokn vart anneks under Hylestad. Etter ei tid vart kyrkja flutt nord på Nomelandsmoen, der me i dag finn leivingane, og på sjølve Nomeland var det då berre att ein kross som stod øvst på ein haug. Der hadde munkane messe, og så kalla dei han Krosshaug eller Munkehaug» (Jansen & Ryningen 1994:80). «I Nomelands anneks sogn har der vistnok i den katholske tid været en underprest, hjelpeprest (ref. kapellan), som har boet paa den beneficerede gaard Nomeland, der senere blev enkesæde og derpaa solgt». I følge et sagn skal Nomelandskirken i sin tid ha blitt flyttet til (gnr. 40-46) Vallebø der hovedkirken står (Blom 1896:111). (kartreferanse: BF 029-5-3).

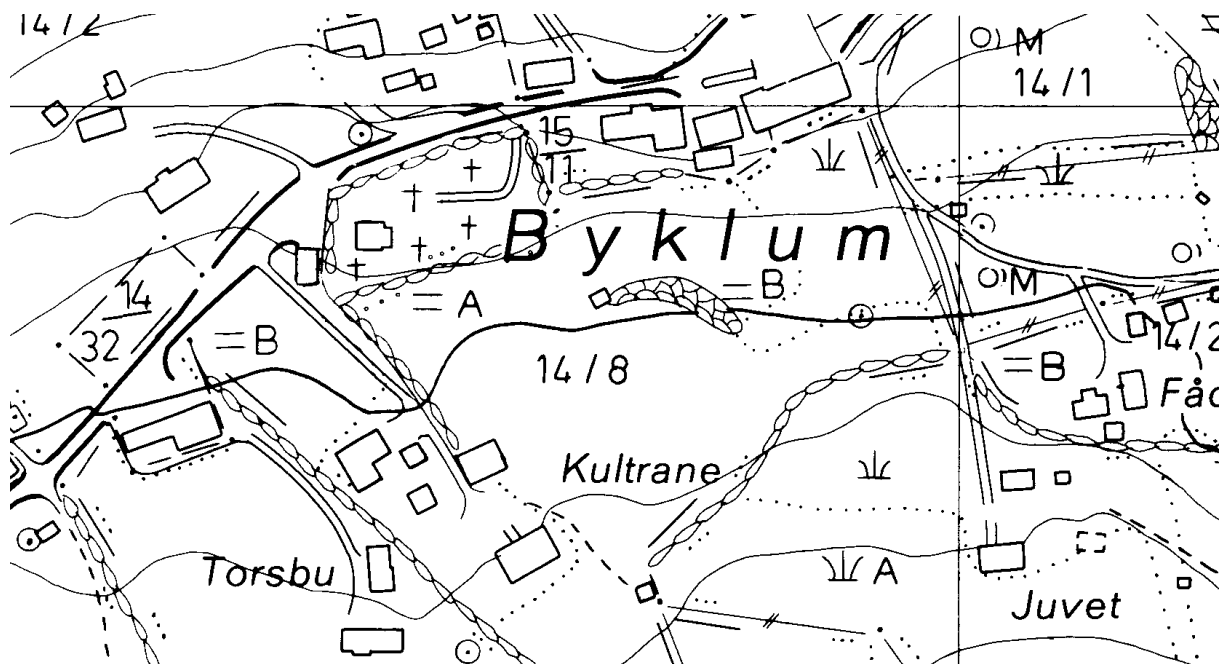

BYKLE KOMMUNE

BYKLE, gnr. 14, Byklum (Bykle sogn). Bykle kommune.

ID 83979

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 14) Byklum er i 1328 (*ecclesia de Buglom*, PN 24). Det er ikke belagt prest ved kirken, men rundt 1620 lå *Bøckle presteboell som bønderne siger at kaldis Staalehusz*, samt *Presteeckre* til presten ved Valle hovedkirke (St.S. 170). Trolig ble Bykle kirke stående uten egen prest fra rundt 1400, og prestegården ble deretter bygslet bort og inntektene lagt til hovedkirkepresten (jf St.S. 172f). Kirken sto en periode rundt 1600 til forfalls, og i 1619 inngikk bygdefolket et forlik med biskopen: de fikk tre prekner i året mot å nybygge kirken samt svare presten «tiende, rettighed og skyds». Denne kirken stod fram til 1804 da nåværende kirke ble reist (Blom 1896:127). Blom tar feil idet kirken i 1803-1806 kun ble utsatt for en stor reparasjon; bl.a. ble tårnet i vest revet og i stedet en takrytter satt opp på skipet (Ryningen 1995:15). Nåværende kirke er således i all hovedsak den kirken som ble bygd 1620. I et brev av 1504 brukes betegnelsene *Byklæ bøø* og *Byklæthweyth i samma Byklæ bøø*, samt *kyrkyo tæygh oc kros tæygher* i Bykle (DN I:1012). Dette viser til en gammel storgård (storenhet, grend) som gjennom middelalderen og opp i nyere tid ble splittet opp i stadig nye gårder og bruk. Tilsvarende finner vi for enheter som Vallebø og trolig Hylestad (se NG 227 mht. *-bø* navnene for grender/bygder i Setesdal). Tidligere sogneprest P. Blom betegnet «kirkebygden (som) det gamle 'Byklabø'» og refererte til Stavanger bispedømmes jordebok Grågås fra rundt 1620 og andre «gamle dokumenter» (Blom 1896:128). (kartreferanse: BD 032-5-4).

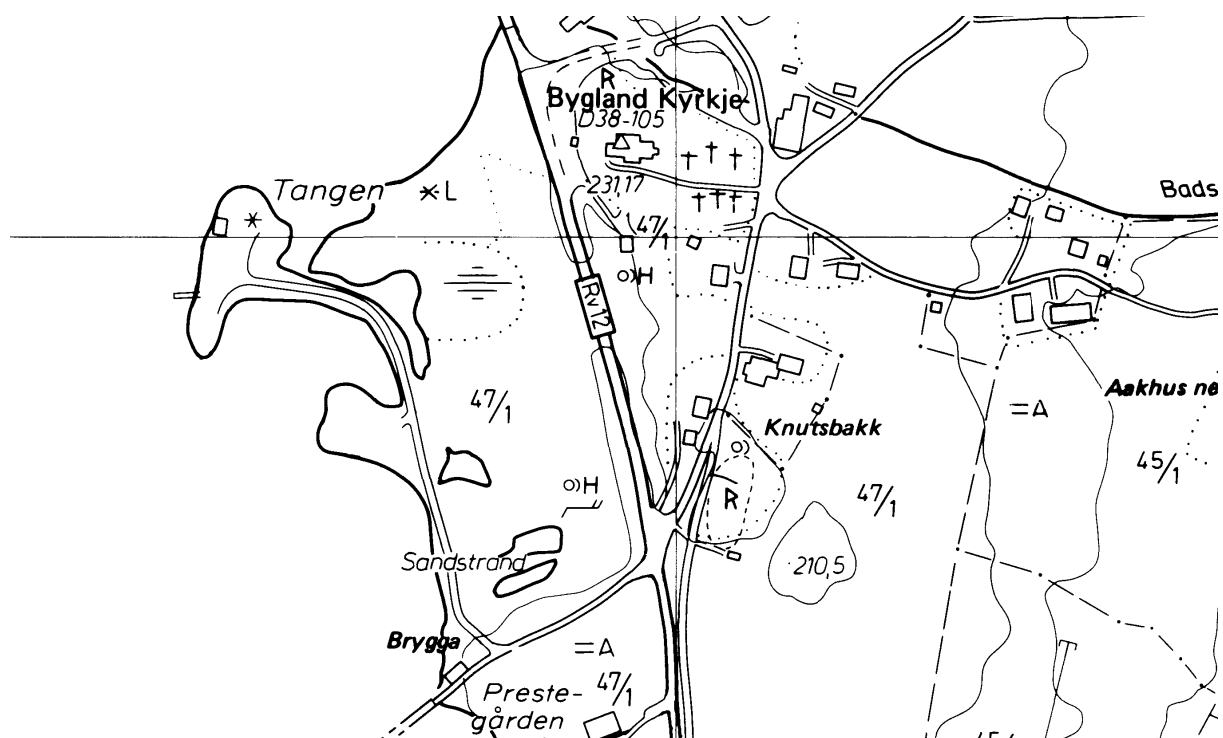

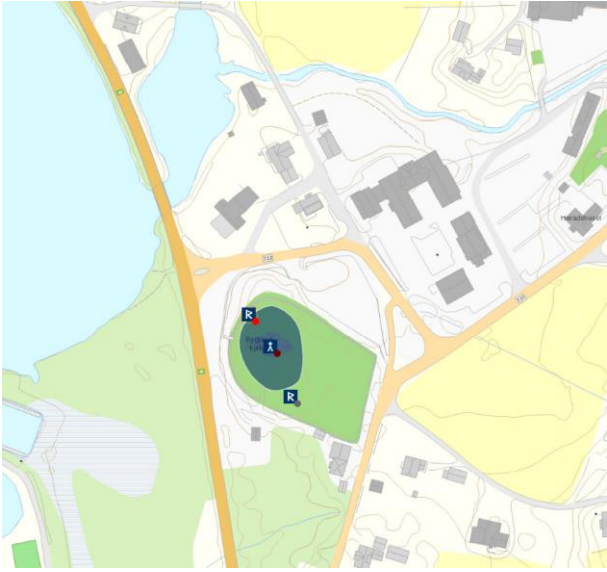
BYGLAND KOMMUNE

BYGLAND (hovedkirke), gnr. 47 Prestegården (Bygland sogn). Bygland kommune.

ID 83977

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 47) Prestegården, hvis opprinnelige navn er Bygland (NG 203), er i 1328 (*ecclesia de Buglanda*, PN 24). Prest ved kirken nevnes allerede i 1316 (*Gunnar prester a Byglande*, DN IV:117). Likevel er det ikke eksplisitt omtalt et prestebol før rundt 1620 (St.S. 176), til tross for at prest ved kirken nevnes jevnlig gjennom hele seinmiddelalderen. Samtlige brev presten skriver er datert Bygland, så det er derfor mulig at et separat bruk/prestebol ikke ble etablert før etter reformasjonen og at han bodde i ei stue på gården fram til da. I 1316 var Byglandspresten til stede under en jordehandel i målstua i bispegården i Stavanger sammen med bl.a. biskopen, to kanniker og sognepresten ved Gand kirke (DN IV:117), noe som kan antyde at han da var prest ved en av de gamle hovedkirkene. Rundt 1620 var Bygland hovedkirke med annekser på Austad, Sandnes og Årdal (St.S. 174f). Nåværende kirke står på Prestegården der Kvålsåna munner ut i Byglandsfjorden. En eldre kirke ble revet eller grunnleggende ombygd og sto ferdig 1669. Denne ble erstattet med en tømmerkirke med korsformet grunnplan i 1838, etter hva det ser ut til reist på samme tuft som den eldre kirken (Bolling 1938:20f, 30f). 21 mai 1436 var det visitas på Bygland ved *Olafuer Eriksson kanniker oc koorsbrodhr j Stafwangre* (DN I:754), muligens også 19. mars 1415 da biskopens ombud skrev ut bytselkvitteing (DN VII:365), samt i 1508 (ukj. dag) da prosten i Råbyggelag samt trolig en kannik var til stede (DN V:1003). På midten av 1500-tallet nevnes Bygland som rette tingsted (DN IV:1107). Et stykke opp i fjellsida øst for kirke og prestegård heter det Preststykke, oppe i dalføret heter det (47/5) Prestækra, og rett sør for Prestegården heter det Prestlidi. Om lag 13 meter nord for hovedinngangen til kirken står to fallossteiner, det er markert på ØK for graver/gravfelt både sør og nord for kirken, og på prestegården ble det i 1847 funnet en kammergrav. (kartreferanse: BH 020-5-4).

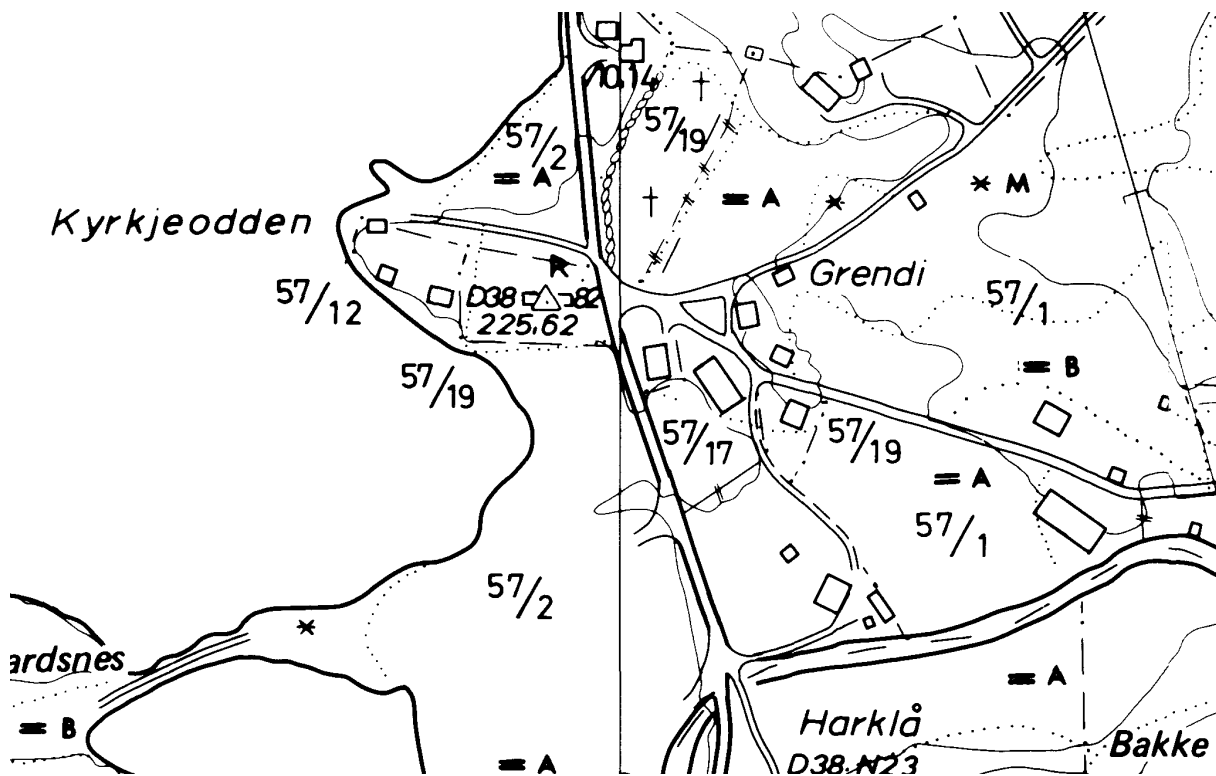

ÅRDAL, gnr. 57 Lande (Årdal sogn). Bygland kommune.

ID 85979

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 57) Lande er i 1328 (*ecclesia de Hardal*, PN 24). Prest ved kirken er ikke nevnt i middelalderen, men det har nok her som ved de langt fleste kirker vært prest i tida før ca. 1400. Nåværende kirke, en tømmerkirke med åttekantet grunnplan bygd 1827, står på Kyrkjeodden i munningen av et dalføre på østbredden av Byglandsfjorden. En eldre kirke ble erstattet 1604 av en langkirke i tømmer, som så ble erstattet 1827 av den nåværende (Løyland 1978). Gården (63) Bakkane, som ligger rundt 700 meter sør for kirken, var i 1554 sted for det alminnelige lagting (DN VII:781). Opphavsgården Årdal kalles i dag Årdalsgrenda og omfatter foruten Lande (dagens gnr. 58) Greibrokk, (59) Hovstad, (60) Vrålsplass, (61) Nevesjordet, (62) Åsen og (63) Bakkane (NG 206). Der veien tidligere gikk opp fjellsida og inn mot Rosvatn heter det Kyrkjekleiv, ei bukt i Byglandsfjord rett nord for kirken heter Kyrkjeviki og tvers av denne ligger Prestnes. På kirkegården står en lav bauta fra 1200-tallet med runeinnskrift: *hjálpí gud ondo* (Gud signe ondo). (kartreferanse: BH 017-5-4).

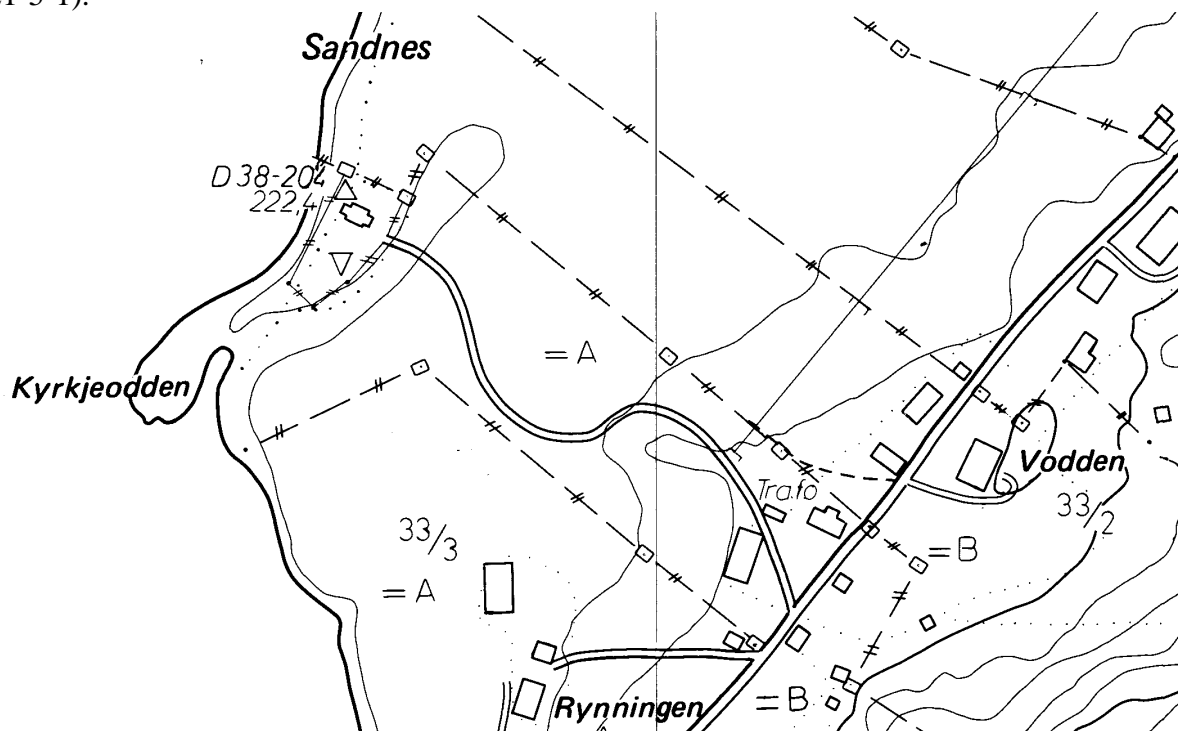

SANDNES [gamle – «Sandnes kapell»], gnr. 33 Sandnes søndre (Sandnes sogn). Bygland kommune.

ID 85388

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 33) Sandnes er i 1559 (Sannes kyrke sokn, DN VII:791). I 1437 var presten ved Valle kirke lenger opp i Otredal på Sandnes og bevitnet en overenskomst om arv (DN XII:196). Muligens skyldtes dette en tilfeldighet, men muligens kan det være at Sandnes på denne tida var anneks under Valle hovedkirke. En reiselengde for presten på rundt 50 kilometer var ikke uvanlig i de indre bygdene. Det middelalderske kirkestedet er nedenfor gårdstunet på en liten høyde helt inntil bredden av Åraksfjorden. I 1844 ble en kirke bygd tidlig på 1680-tallet revet, og en tømmerkirke med åttekantet grunnplan reist på samme sted. I den forbindelse ble kirkegården utvidet og kirkegårdsmuren fullført. Kirken fra 1680-tallet hadde i sin tur erstattet en eldre kirke på stedet, trolig en stavbygning. I 1935 ble det bestemt å flytte kirkestedet til (30) Haugen nordre, i Åraksbø 3 kilometer mot nord, jf. ID 85389. Den åttekantede tømmerbygningen ble dermed demontert og materialene flyttet på isen nord til Haugen. Flyttingen var svært kontroversiell, og i 1940 hadde folk i de søndre grendene satt opp et kapell på den gamle kirketufta på Sandnes (Eldhuset 1994). Det skjer fortsatt gravlegging på kirkegården på Sandnes. Få hundre meter sør for nåværende Sandnes kirke, på (30) Haugen, er det et område kalt Prestegardsplassen, muligens en antydning om en tidligere kirke og prestegård i Åraksbø. En liten odde ut i fjorden rett sør for det gamle kirkestedet på Sandnes heter Kyrkjeodden. (kartreferanse: BH 021-5-1).

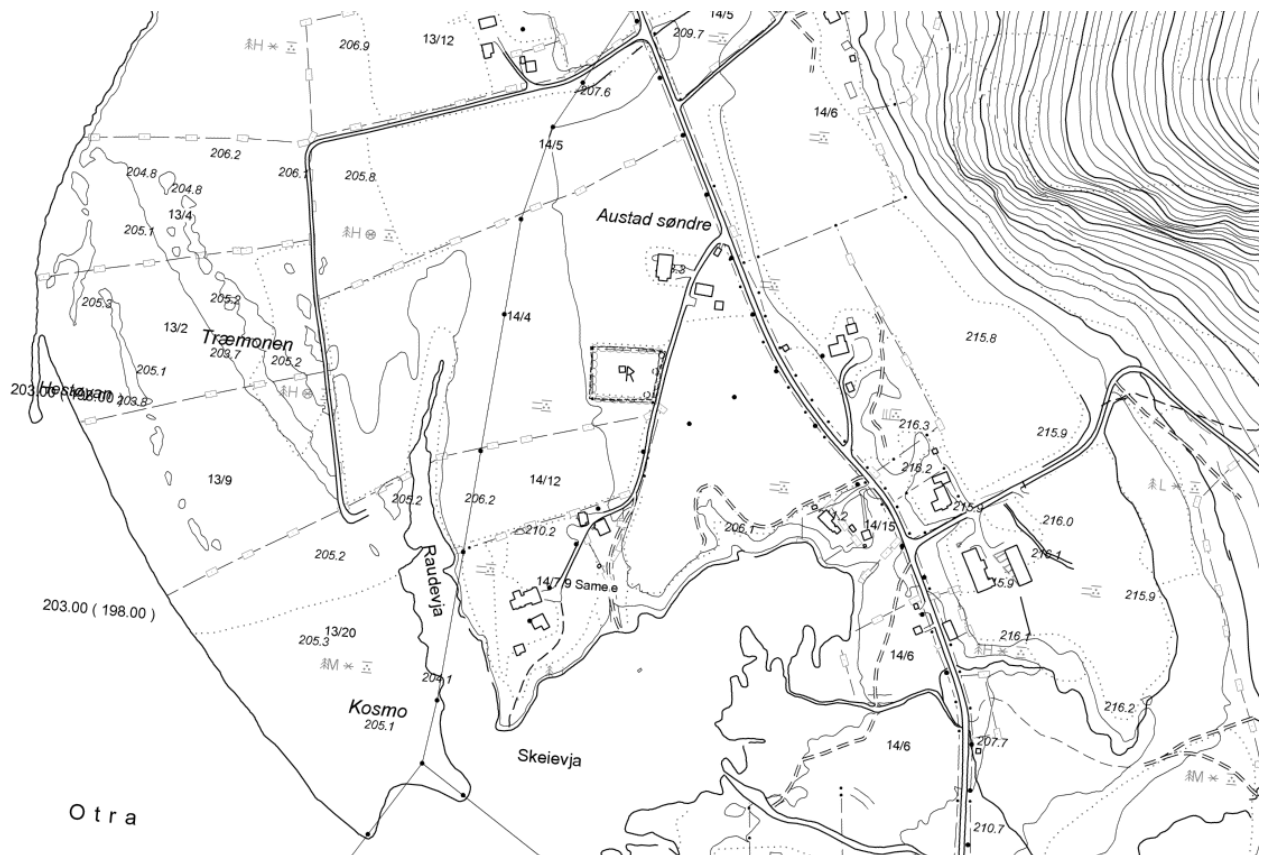

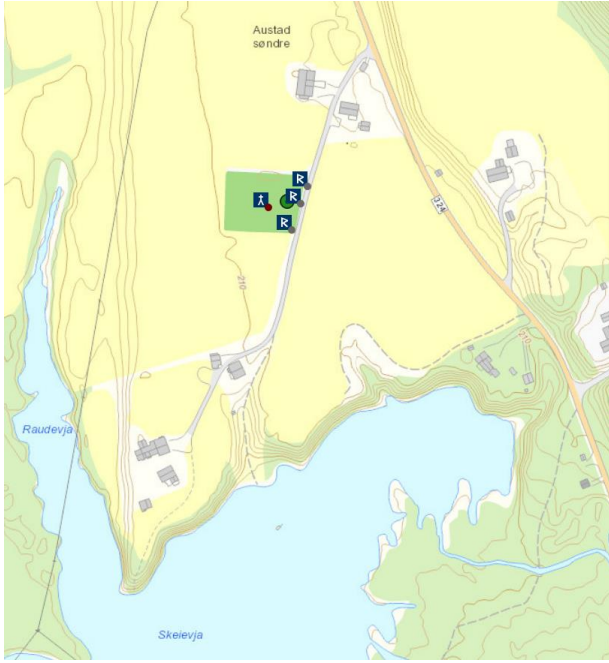

AUSTAD [gamle], gnr. 14 Austad søndre (Austad sogn). Bygland kommune.

ID 12132

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 14) Austad er i 1328 (*ecclesia de Audestar*, PN 24). Prest ved kirken nevnes ikke i middelalderen, men i følge lokal tradisjon skal det ha vært prestegard på Breiland sør mot skogen – om lag 300-400 meter sørøst for kirkegården (Austad 1980:7). Rundt 1620 lå det da også ei tønne korn i landskyld av søndre Austad til presten ved Bygland kirke (St.S. 177). Trolig ble Austad som så mange andre kirker stående uten egen prest i tida 1350-1400. Rundt 1620 var Bygland hovedkirke med annekser på Austad, Sandnes og Årdal (St.S. 174f). I en besiktigelse 1628 ble det notert at kirken hadde «en Funt gjort som it lidet Fodekar, med Gjorder paa». Materialet nevnes ikke. Solhaug mener den antagelig har tilhørt Bygland stavkirke (2001:29). Fonten er hos Solhaug likevel katalogisert under Austad kirke, og det er ingen grunn til å anta at den har hørt hjemme noe annet sted. Middelalderkirken stod på (14) Austad søndre, der den inngjerdede kirkegården ligger rett vest for gårdstunet. En stavkirke fra rundt 1200 ble revet i 1668 og erstattet av en liten langkirke i tømmer. Denne ble i sin tur revet i 1880, da nytt kirkested [ID 83821] ble opprettet på (9) Tveit om lag 6 kilometer lenger opp i dalen (Austad 1980). På den gamle kirkegården ble det i 1933 reist et tårn som gravkapell. Austad søndre og (13) Austad nordre dekker østbredden av Otra ned til utløpet i Åraksfjorden. Bjelland (2000:213ff) refererer en kilde biskop Jens Skielderup som i 1572 omtalte kult av et stedlig kors i eller ved Austad kirke: «[...] men mand skal og befrykte at der kand opkomme med tiden saadan Vandbrug der hoss som skede udi Paffuedømmet hoss Kaarsit i Fana, Opedal, Rørigedal, Eustad oc mange andre steds her i Norge». To høye og flate steiner ved kirkegården antas lokalt for å ha vært gapestokker (op.cit. s. 6). Mer trolig er de bautaeer fra førkristne graver. (kartreferanse: BG 023-5-4).

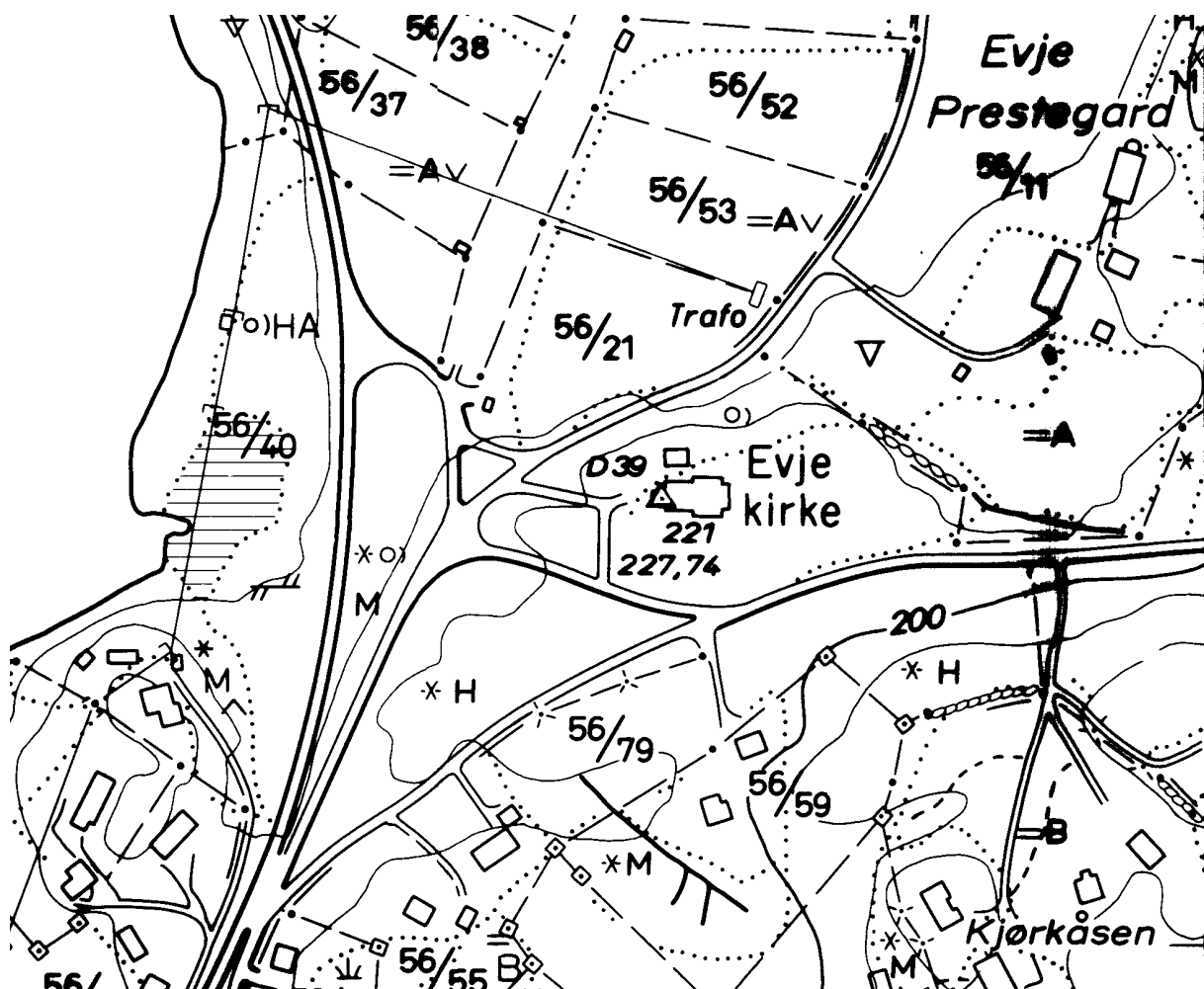

EVJE OG HORNNES KOMMUNE

EVJE (hovedkirke), gnr. 20 (=56) Evje prestegård (Evje sogn). Evje og Hornnes kommune. ID 84108

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 56) Evje prestegård, hvis opprinnelige navn er Evje (NG 193), er i 1328 (*ecclesia de Uio*, PN 24). Prest er nevnt i seinmiddelalderen, men prestegården omtales først i 1668 (Evje prestegård, NG 193). Muligens er et formelt bruk av gården til prestebol etablert først ved reformasjonstiden. En stavkirke ble ombygd i 1660 ved at svalgangen ble fjernet og bygning bordkledd (Danielsen & Kallhovd 1928:8). Enkelte forhold tyder på at den reparerte stavkirken ble revet i 1834 og en ny kirke reist i tømmer året etter. Denne ble så revet og nåværende kirke reist på om lag samme sted i 1891. De to yngste kirkene sto om lag 25 meter vest for der den eldre kirken hadde stått. Nåværende kirke er en bygning med korsformet grunnplan. På 1400- og 1500-tallet er det en rekke referanser til Evje som tingsted (DN IV:946, DN V:1103, DN XI:697). Rundt 1620 var Evje hovedkirke med annekser på Hornnes, Iveland og Vegusdal (St.S. 179f). Prestegårdstunet ligger rett nordøst for kirken, og rett i sørøst ligger Kjørkåsen. Under Haugen, inne i heiene, ligger Kyrkjemyr og Kyrkjeåsen, samt noe lenger øst Presteøygarðsvatnet. Trolig relaterer disse navnene til rettigheter i slåtte- og beiteområder og et nedlagt bruk, men det kan også være at de reflekterer bosetning før ca. 1350 og et nedlagt kirkested. (kartreferanse: BH 014-5-2). (oppdatert tekst i 2015)

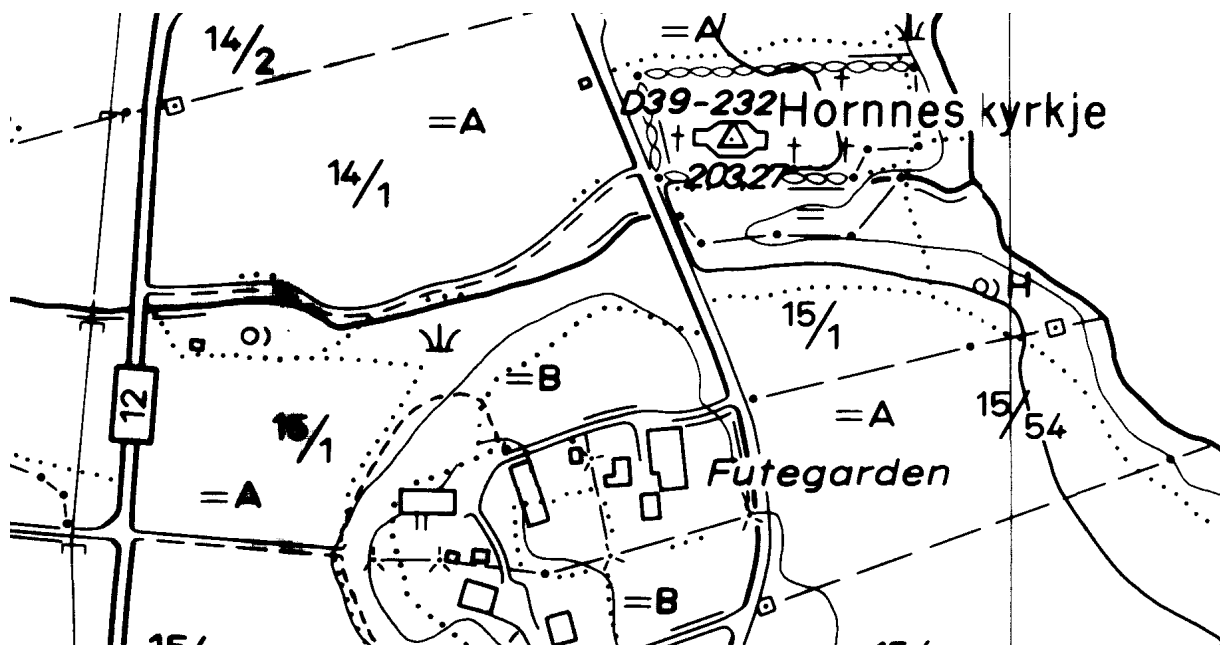

HORNNES, gnr. 14 Faret (Hornnes sogn). Evje og Hornnes kommune.

ID 84634

Eldste og eneste skriftlige omtale i middelalderen av kirke på (gnr. 14) Faret er i 1328 (*ecclesia de Ornes*, PN 24). Kirken har en døpefont i kleber, datert til 1150-1200 (Solhaug 2001:54). Rundt 1620 var Evje hovedkirke med annekser på Hornnes, Iveland og Vegusdal (St.S. 179f). Nåværende kirke er en tømmerkirke med åttekantet grunnplan bygd 1828. Det kan se ut til at det var en sterkt om- og påbygd stavkirke som da ble revet. «Den gamle kyrkja stod truleg litt lenger borte frå elva, på den andre sida av vegen [vestsiden] framfor den noverande kyrkja» (Danielsen & Kallhovd 1928:8ff, jubileumsskriftet Hornnes kyrkje 150 år, Uleberg 1969:318). Kirken står inntil/på nordsida av en bekk som danner grense mot (15) Hornnes. Eldste omtale av Faret er i 1668 (NG 186), så denne gården er klart skilt ut fra Hornnes lenge etter at første kirken på stedet ble reist (jfr. Uleberg 1969:318). Gårdsnavnet står i bestemt form og betyr stedet der det var overfart (over Otra) (NG 186). Noen hundre meter vest for kirken heter det Kjørkåsen. Ved veiarbeid i 1940-42 ble det på et åkerstykke nordvest for kirkegården funnet rester av flere førkristne graver fra rundt år 1000. (kartreferanse: BH 013-5-1).

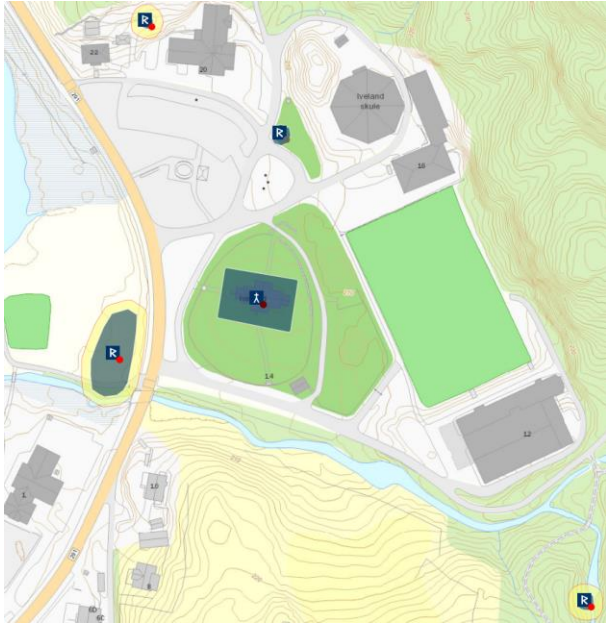
IVELAND KOMMUNE

IVELAND, gnr. 33 Birketveit (Iveland sogn). Iveland kommune.

ID 84729

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 33) Birketveit er i 1426 (*Ivilanzdh kirkiu*, DN XV:56). Både Birketveit og (32) Hiltveit er skilt ut fra (31) Iveland (NG 179). Nåværende kirke, en tømmerkirke med korsformet grunnplan, ble bygd i 1837. Den ble reist på samme sted som en eldre kirke, en langkirke i tømmer, og som ble revet året før: «Den nye kyrkja kunne nå settast på den gamle tomta, men litt blei ho flytt (...) kom så mykje lenger mot sør at ein som dei kalla for 'Jon Vestlending', blei liggande under preikestolen. Han hadde blitt gravlagd under ufsedropane på den gamle kyrkja» (Øina 1987:6, Fjermedal 1969:12f). Rundt 1620 var Evje hovedkirke med annekser på Hornnes, Iveland og Vegusdal (St.S. 179f). Det forhold at hovedkirkepresten på Evje i 1548 solgte ødegården Iveland, og som da lå til Evje kirkes mensa, kan muligens indikere at gården – eller deler av den – tidligere hadde vært prestebol (DN XXI:924 jfr. IV:1130). Denne skyldparten (1 hud) lå ca. 1620 fortsatt som inntekt til Evjepresten (St.S. 182). Dalføret som går opp/nordøst for kirken heter Kyrkjedalen. Under 100 m sørvest hhv. nord for kirken ligger rester av et større gravfelt som nok har strukket seg videre nord- og nordvestover. Gravfeltet heter Kyrkjemyra. (kartreferanse: BJ 011-5-2).

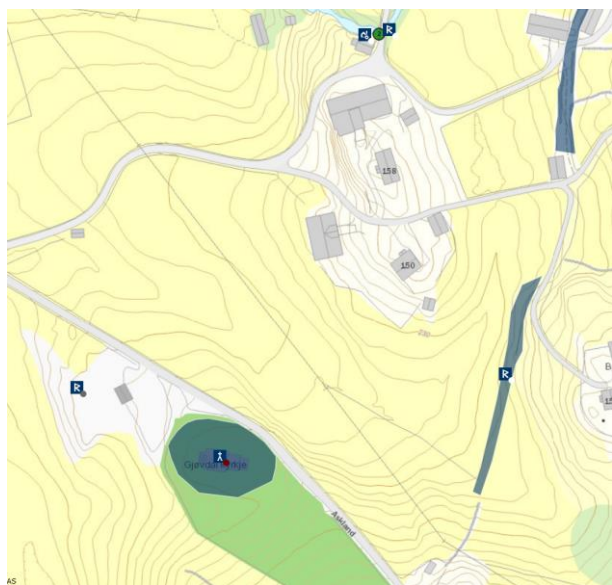
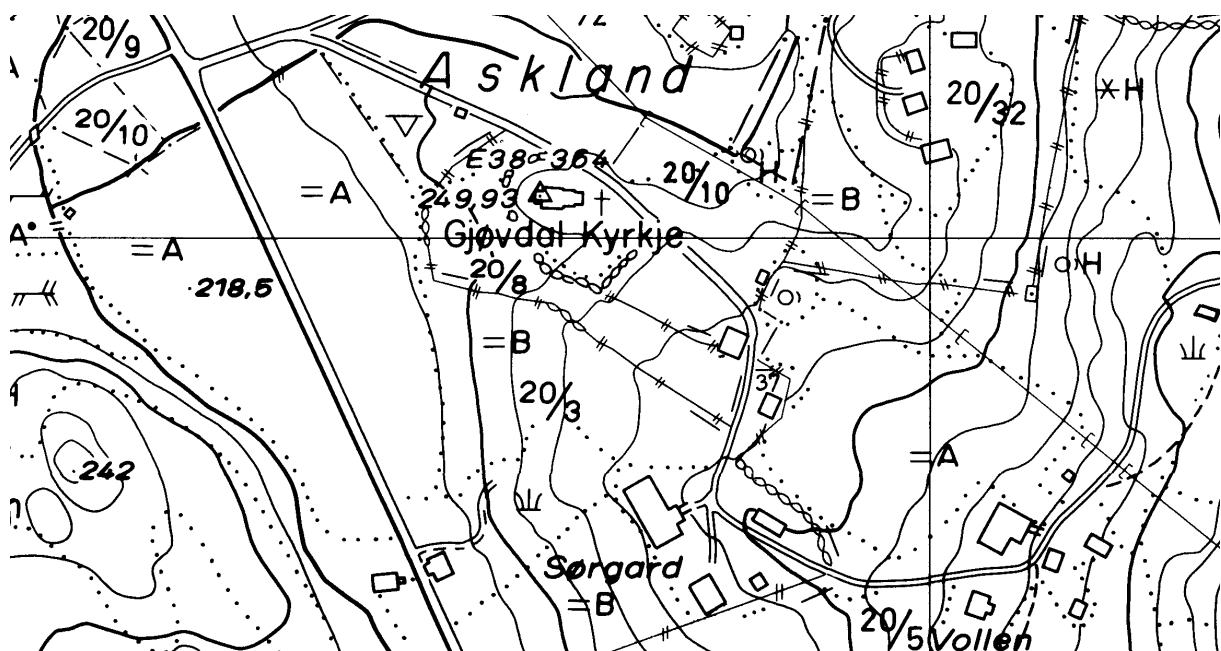

ÅMLI KOMMUNE

ASKLAND (GJØVDAL), gnr. 20 Askland (Gjøvdal sogn). Åmli kommune.

ID 84265

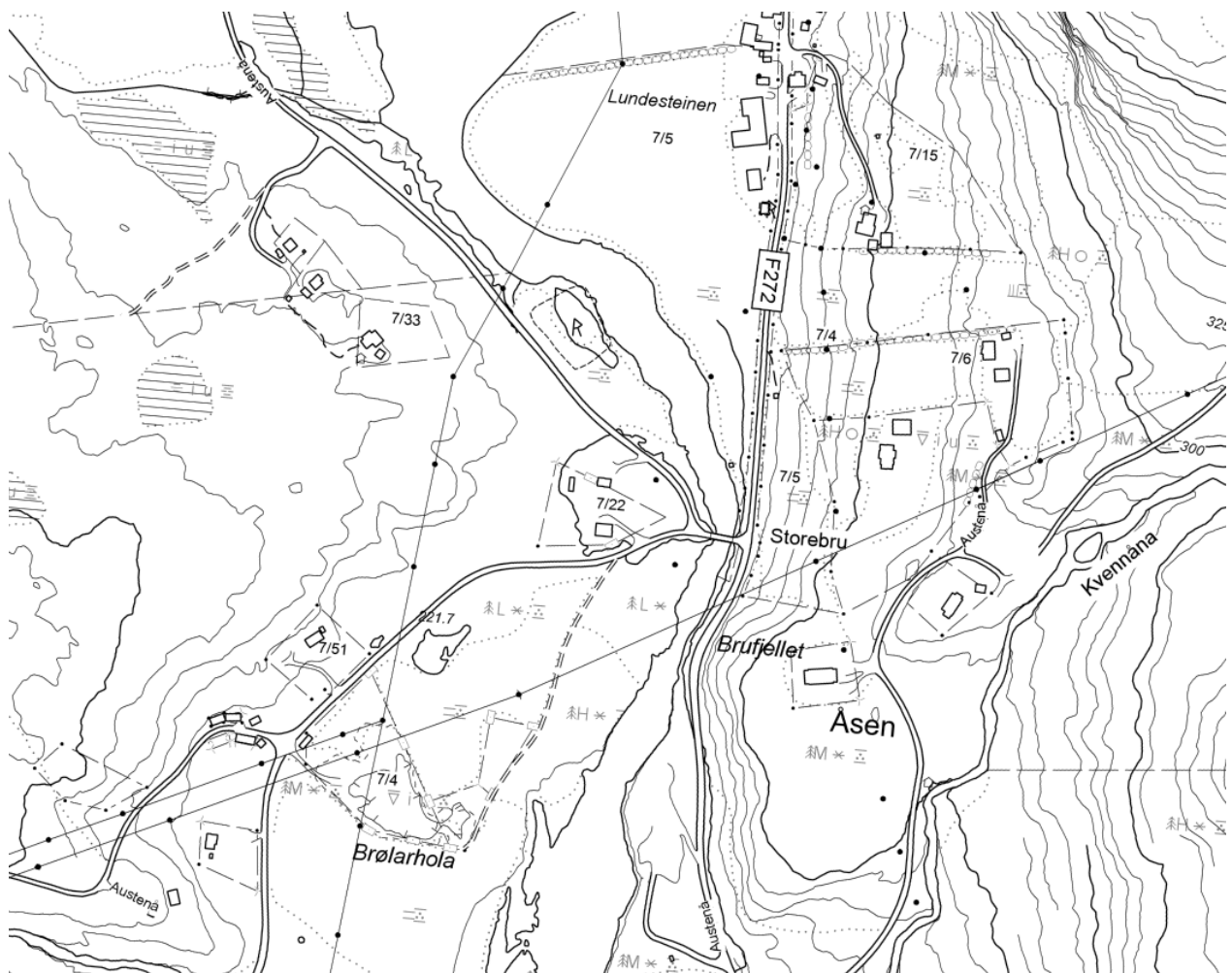
Eldste omtale av en kirke på (gnr. 20) Askland er i 1421 (*Aschland Kyrke*, DN XXI: 285). Kirken står i tunområdet opp/nordøst for et større myrområde der elva Gjøv har dannet et meanderlandskap. Prest ved kirken i middelalderen er ikke nevnt, men et slåttemråde på vestbredden av Gjøv heter Prestnes, og her finnes navnene Prestnestjern og Prestnesmoen. Disse navnene antyder at det tidligere var egen prest til Askland kirke. I middelalderen kalles kirken og sognet etter kirkestedsgården, men rundt 1620 benyttes både gård og bygd som referanse (*Giffuedalsz eller Aschelands kiercke*, St.S. 183). En stavkirke ble revet i 1803 og ny kirke, en langkirke i tømmer, ble reist på den gamle kirkens tuft; dog hadde den nye en større grunnflate (Sundtoft 1953:27, 41). Rundt 1620 var Åmli hovedkirke med annekser på Askland/Gjøvdal og Hillestad/Tovdal (St.S. 183f). (kartreferanse: BN 021-5-3).

AUSTENÅ, gnr. 7 Austenå (Lille Topdal sogn). Åmli kommune. Nedlagt kirkested. Åmli kommune.

ID 11878.

Kirken på (gnr. 7) Austenå er ikke nevnt i skriftlige kilder i middelalderen, ei heller i Stavanger bispedømmes jordebok ca. 1620 og må således være nedlagt før den tid. Kirkegården er likevel påvist arkeologisk. Austenå ligger 6 kilometer nord for Hillestad kirke. Rester av en sirkelformet, lav «Kirkegaardsmur» var fortsatt synlig ca. 1800, og etter tradisjonen skal det ha stått kirke på Vestenå (i dag Mjåland) tvers av elva Dalsåna (NG 65). Navnet Vestenå går tilbake på Kraft og A. Helland, som begge betegnet den del av Austenå som lå vest for elva for Vestenå. Tradisjonen beretter om så vel kirke, tingplass og hesteskeid i dette området, og dette bygdelaget skal ha ligget øde etter Svartedauden. Et annet sagn forteller at kong Olav kom til bygda og rasta der Austenå nå ligger, og dagen etter reiste de et korshus på stedet (Rudjord 1998:15ff). Den sirkelformede innhegningen (muren) på (gnr. 7) Austenå er undersøkt i nyere tid, og det er gjort funn av skjeletter og graver under jordarbeider inne i innhegningen. Gravplassen er skadet ved at Dalsåna har erodert deler av den. Et stolpehull dokumentert inne på gravplassen antyder en kirkebygning (RAA). Innhegningen framtrer i dag som en lav forhøyning. Like ved kirkegården er det et førkristent gravfelt, og et annet gravfelt skal være slettet ved dyrking. «Dei gamle kalla staden Kjempehaugane» (Rudjord 1998:15).

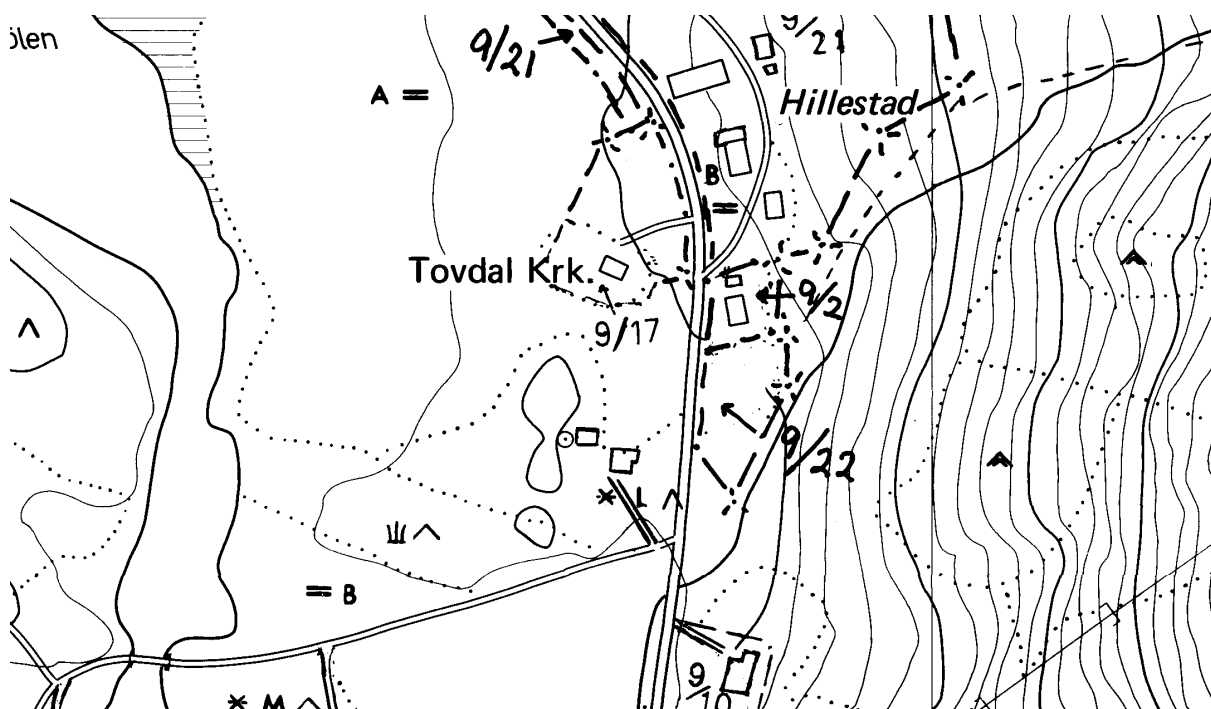

HILLESTAD (TOVDAL), gnr. 9 Hillestad (Lille Topdal sogn). Åmli kommune.

ID 85660

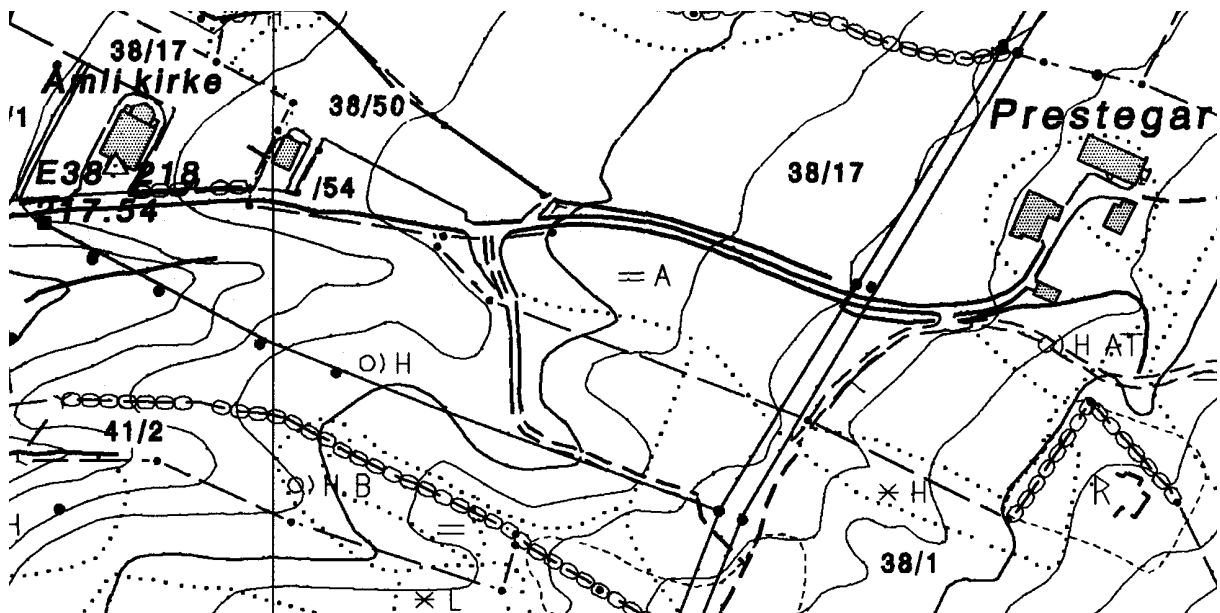
Eldste omtale av en kirke på (gnr. 9) Hillestad rett opp for nordenden av Tveitvatnet er i 1594 (*Hillestad i Little Thopdall*, Rudjord 1998:23). Rundt 1620 var Åmli hovedkirke med annekser på Askeland/Gjøvdal og Hillestad/Tovdal (St.S. 183f). En stavkirke ble revet 1820 og ny kirke, en liten langkirke i tømmer ble reist samme år på samme sted (Rudjord 1998:37ff). Det ser ut til at nåværende kor befinner seg over der den eldre kirkens skip sto. Rett sør for kirken heter det Kyrkjevaet, og i myrområdet mellom elvene heter det Kyrkjemyrene. Ved nordenden av Tveitvatnet finnes navnet Presteråka, og kort vei langs bredden mot øst Prestestigen. Ingen av disse siste navnene kan regnes som sterke indikasjoner på egen prest eller et tidligere prestbol på Hillestad. Rett ved kirken ligger et førkristent gravfelt (Rudjord 1998:23). (kartreferanse: BM 019-5-1).

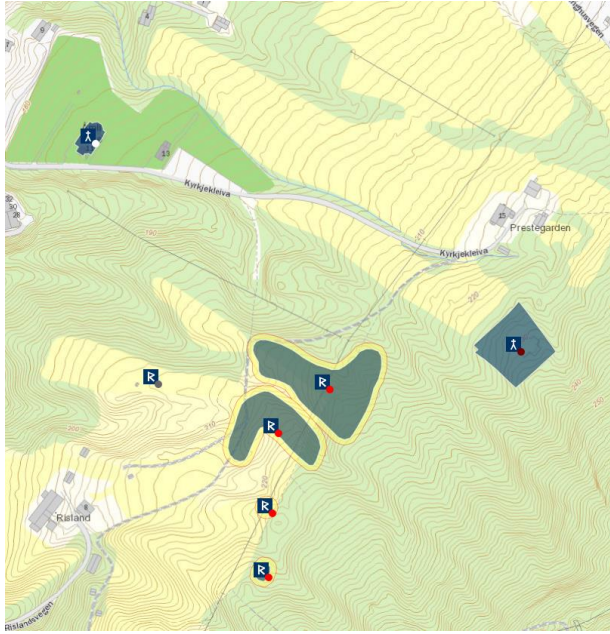

ÅMLI (hovedkirke), gnr. 38 Prestegarden (Åmli sogn). Åmli kommune.

ID 79841

Eldste omtale av en kirke på (gnr. 38) Prestegarden, hvis opprinnelige navn er Åmli (NG 52), er ca. 1620 (*Omlhij hoffued kiercke*, St.S. 183). Sognet nevnes allerede i 1394 (*Amliidh sokn*, DN IV:636). I 1378 ble et vitneopptak foretatt i *prest stovone j Amlid* av sysselmannen i Råbyggelag (DN IV:507). Det er uvisst om dette viser til kun ei stue på gården som var prestens bolig, og at det er først i 1533 at et bruk av kirkestedsgården var blitt skilt ut som egen driftsenhet (*Presteboel*, DN XXI:796). Da Åmli kirke rundt 1820 ble solgt til «almuen» ble en gammel kirke revet og ny bygd 1825, antagelig på de gamle murene. Denne ble så revet og ny kirke reist i 1885, men nå var kirkestedet flyttet til «frempå Fossbrekk», drøye 300 m mot vest fra tunet på Prestegarden. Nykirken brant i 1907 og den nåværende kirken, en langkirke, ble viet i 1909 (Salvesen 1936:36f). Kirkegården og tuftene etter kirken fra 1827, en tømmerkirke med korsformet grunnplan, er fortsatt synlige drøye 50 meter sør for Prestegardstunet. Rundt 1620 var Åmli hovedkirke med annekser på Askeland/Gjøvdal og Hillestad/Tovdal (St.S. 183f). Etter en dom i 1594 ble bøndene i Åmli prestegjeld pålagt å svare presten ved hovedkirken korntiende, smørreide og offertoll. I tillegg til bøndene i annekse Gjøvdal og lille Topdal (Hillestad) skulle dessuten bøndene i «*Wegusdals sougen østen sundett*» i Evje prestegjeld svare disse avgiftene til Åmlipresten (St.S. 185). (kartreferanse: BO 018-5-2).

FORKORTELSER

For enkelte verker er det ikke oppgitt bind i henvisningene, men aktuelt fylke viser i seg til riktig bind. Dette gjelder for eksempel Norske Gaardnavne og Norges kirker.

DN	Diplomatarium Norvegicum : Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forhold, Sprog, Slægter, Sæder, Lovgivning og Rettergang i Middelalderen. 1847-2011. Flere utgivere
NG	Norske Gaardnavne : Oplysninger samlede til brug ved Matrikelens Revision / efter offentlig Foranstaltning udgivne med tilføjede Forklaringer af O. Rygh. 1897-1936
PN	Pavelige Nuntiers Regnskabs- og Dagböger, førte under Tiende-Optrævningen i Norden 1282-1334 / udgivne efter Offentlig Foranstaltning ved P.A. Munch ; med et Anhang af Diplomer. Christiania 1864
RAA	Riksantikvarens arkiv
St.S.	Grågås ca. 1620. Stavanger stifts og domkapitels jordebok ca. 1620. Redigert av Kåre Oddleif Hodne. Utgitt av Agder Historielag i samarbeid med Statsarkivet i Kristiansand. Kristiansand 1986.